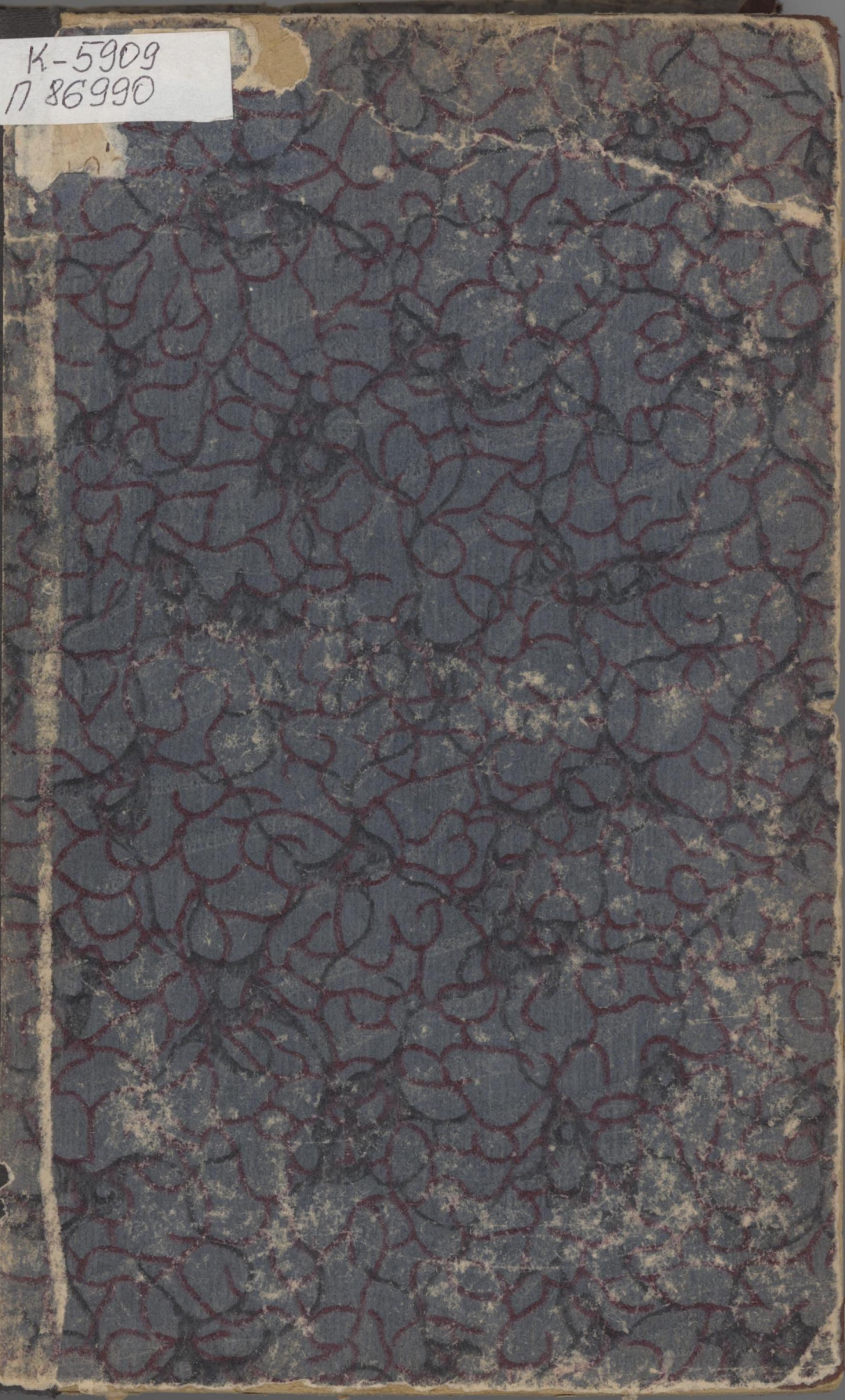
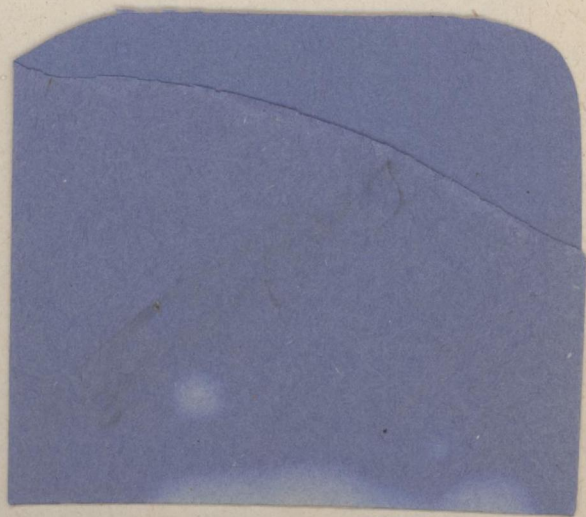

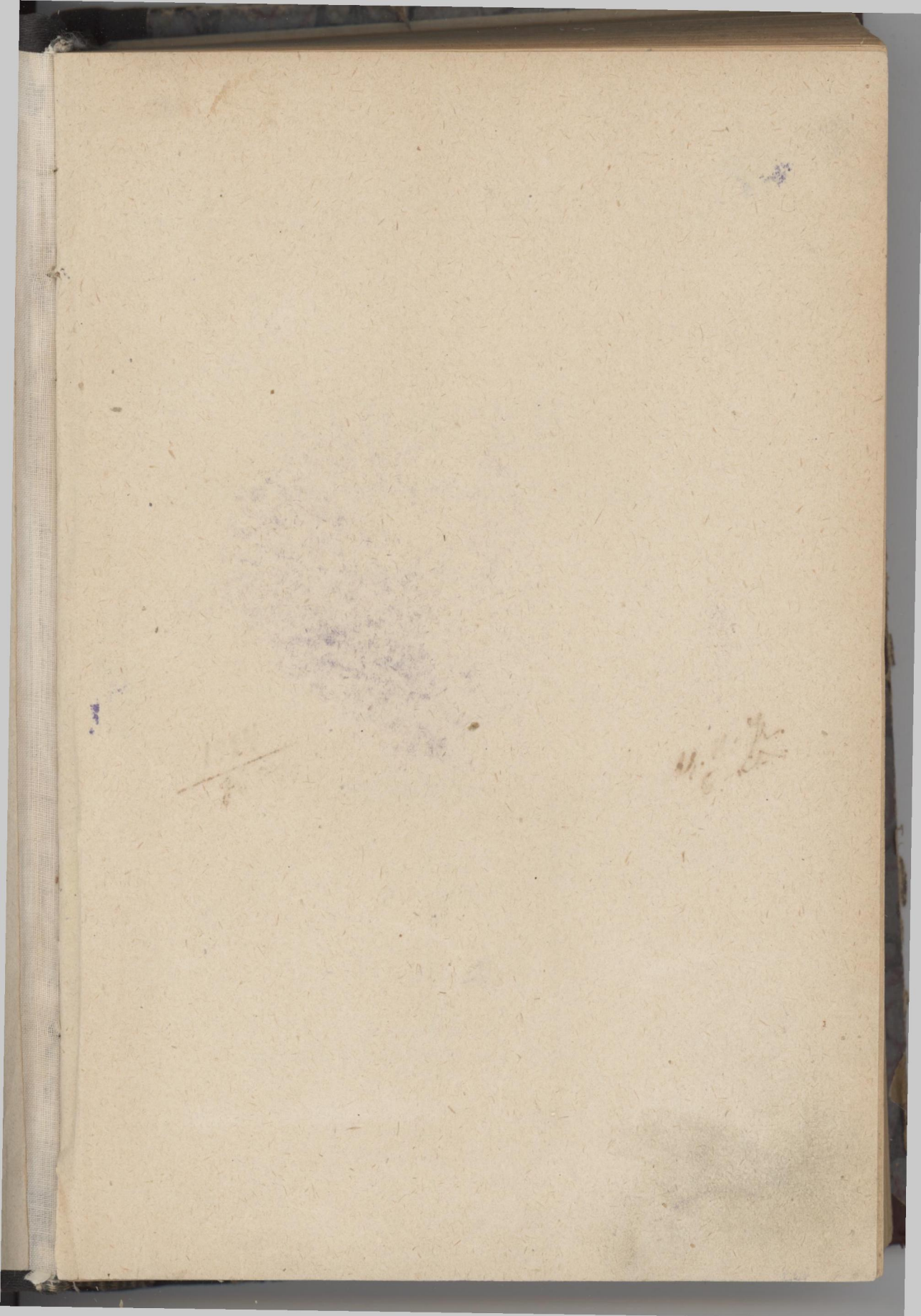
K-5909
П 86990

W5($\frac{2}{3} = 4R$) = 4
W5(4YR) = 4

24
11
12

11/11
11/11

786390

К 5909
ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК.

ЗАПИСКИ

ІСТОРИЧНО - ФІЛОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ.

786990
За редакцією Василя Дем'янука.

За головним редагуванням Голови Відділу
акад. Агатангела КРИМСЬКОГО.

1924
86 а/4
К-5909 Ч. II. 4-й
6-кн.
31 (30)

Кн. II - III

(1920 - 1922).

1034
К И Ї В

Друкарня Всеукраїнської Академії Наук.

1923

88
59 86
Центральна наукова
бібліотека ХДУ

Центральна наукова бібліотека
ХНУ імені В. Н. Каразіна
2013р.

Дозволяється випустити в світ.
Неодмінний Секретар Академії, акад. А. Кримський.

Друковано 2000 примірників. Зам. 34.
Д. У. Д. Київ.

99

ЗМІСТ.

А. Частина наукова.

Проф. Теоктист Сушицький, До історії поетичних оповідань про Михайлика й Золоті Ворота та про Батия	3-28
Вадим Модзалевський, Перший військовий підскарбій (1663-1669) Роман Ракушка	29-59
Олександр Дорошкевич, Критичні замітки про „Преніє Панагіота съ Азимитомъ“	60-76
Акад. Володимир Перетц, Нові дані для історії школярських братств на Україні	77-88
Акад. Сергій Єфремов, Дорогою синтезу. Огляд історіографії українського письменства	89-110
Акад. Андрій Лобода, До літературної історії Кулішевих „Записокъ о южной Руси“	111-115
Всеволод Ганцов, Характеристика поліських дифтонгів і шляхи їх фонетичного розвитку	116-144
Акад. Агатангел Кримський, Хафиз (бл. 1300-1389)	145-193

Матеріяли і замітки:

Акад. Володимир Перетц, Грамота, ц. Олексія Михайловича київським міщанам	194-196
Павло Филипович, А. Майков про Шевченка	196-198
М. Стороженко, До біографії П. Куліша (1. П. Куліш у ківво-печерській школі. 2. Листи Куліша до М. В. Стороженка)	198-215
Марія Грінченкова, Спростування помилки проф. Є. Тимченка	215-216
Проф. Євген Тимченко, Відповідь М. Грінченковій на її замітку „Спростування.....“	247
Марія Грінченкова, До відповіді проф. Тимченка	247

Критика й бібліографія:

Олена Курило — Проф. С. М. Кульбакинъ, Украинскій языкъ	217-220
✓ Михайло Новицький — Василь Щурат, Шевченко і поляки	220-230
Віктор Петров, Нова генетична теорія походження заговорів (Н. Познанський, Заговори)	230-236
Петро Рулін — Ол. Кисіль, Шляхи розвитку українського театру	236-239
Проф. П. Клименко — Вячеслав Липинський, Україна на переломі	239-246

Б. Частина офіціальна.

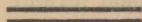
Протоколи засідань Відділу за 1919 р. № 1—9	1-136
---	-------

Додатки до протоколів:

В. Модзалевський, Докладна записка про видання міських актових книг Лівобережжя	3-6
Акад. М. Сумцова життєпис, спис праць і їхня наукова оцінка	6-41
Акад. Сергія Єфремова життєпис, спис праць і їхня наукова оцінка	42-92

— IV —

Андрія Ніковського життєпис і спис праць	94-108
Марії Грінченкової життєпис і спис праць	109-115
Проф. Євген Тимченко, Докладна записка про Постійну Комісію для складання історичного словника укр. мови	115-116
Акад. Дмитро Багалій, Докладна записка про бібліотеку проф. Анто- новича	120-121
Всеволода Ганцова життєпис і спис праць	126-127
Григорія Голоскевича життєпис і спис праць	127
Катерини Мельник-Антоновичевої життєпис і спис праць	130-132
Проф. Олександра Грушевського життєпис і спис праць	134-136

До історії поетичних оповідань про Михайлика й Золоті ворота та про Батія.

II.

Легенда про Батія-багатиря.

Для остаточного з'ясування нашої легенди, як бачимо, не досить історико-топографічних підстав: необхідно продовжити аналіз легенди про Батія в зв'язку з іншими літературно-етнографічними матеріалами. Для цієї мети ми беремо відому вже вченим більш як 50 літ легенду про Михайлика та Золоті ворота, що звернула на себе увагу багатьох з них, але студіювання якої ще не закінчено остаточно.

Наближення цієї останньої до нашої легенди про Батія, яка невідома досі в такому повному та закінченому, а головним чином, самостійному вигляді, можливо, допоможе нам з'ясувати те, що залишилося не з'ясованим ще в поданому вище аналізові легенди про Батія. Крім того, можливо також, що це проллє де-який світ на історію витворення й самої легенди про Михайлика.

З чим тільки її не зближували досі вчені, не маючи відповідних, найближчих до неї паралелів? Поміж усіма паралелями до неї наша легенда займе одно з перших, коли не саме важніше місце, бо вона, завдяки деяким епізодам, іноді дослівно переплітається з оповіданням про Михайлика, а саме настільки, що це останнє майже текстуально повторює де-що з цих епізодів нашої легенди.

Для найбільшої зручності в порівнянні обох творів, з огляду на велику силу різноманітних варіантів оповідання про Михайлика, розкладемо легенду про Батія на складові частини.

Уся легенда наша дає три головних малюнки: 1) про роботи селян-кріпаків в монастирях взагалі, та зокрібно в Лаврі, яка посилає робітників будувати церкви—Софію та Десятинну, а також на поле в жнива і дуже гнітить цими роботами; 2) про Батія, кріпацького робітника в Лаврі, і 3) про Батія бусурмана та про його похід на Київ. Перший малюнок—це цілком пізніше напластування, яке не має

¹⁾ Див. детальний огляд літератури цього питання в Л. П. Добровольського: „Михайлик і Золоті ворота, (Історично-літературна справа). Київ. 1913 р.

ніяких паралелів ні в одному з варіантів легенди про Михайлика. Тому ми залишимо його, обмежившись тільки потрібним для нас висновком про те, що в порівнянні з легендою про Батія (яка, власне, дійшла до нас в поданому тут варіанті¹⁾), де, очевидно, ми маємо пізніше напластування під впливом кріпацької доби),—легенда про Михайлика далеко старіша.

Другий малюнок про Батія кріпака в Лаврі може бути розкладений на такі частинні мотиви:

- 1) Одпочинок старого Батія після роботи до полудня в полі;
- 2) орел, що над ним ширяє в південь;
- 3) того орла примічають прикащик та інші;
- 4) сповіщають ігумена Лаври про орла над Батієм;
- 5) ігумен скликає раду лаврської братії;
- 6) старець, що належав до братії, оповідає, що він вичитав в книжках, ніби Батій—багаторь-лицарь; його треба визволити, щоб він не зруйнував монастиря;
- 7) Батія визволяють і проганяють з Лаври, але разом з тим—
- 8) беруть „квиток“—ознаку його руки, яку було змочено в золотому чорнилі та приложено до паперу.

В третьому малюнку про Батія-бусурмана, який розруйнує Київ, ми зазначаємо такі епізоди-мотиви:

- 1) Батій одружився з дочкою турецького царя та й сам збився царем над половиною царства;
- 2) похід Батія на Київ;
- 3) розруйнування церков—Софії та Десятинної;
- 4) невдача з Лаврою, яку вираховано, завдяки „квитку“ Батія, бо він од свого не міг відрікатись;
- 5) Батій лопнув на середині Дніпра;
- 6) лавра вилюдніла остільки, що „під престолом вовчиця дітей виводила“.

Для більшої ясности в порівнянні легенд про Батія та Михайлика треба додати до цього наступне. Легенда про Михайлика відома в 10 варіантах, які ми поділимо на дві групи: одна, де є ім'я Батія, в чотирьох варіантах: один—в переказі И. Трусевича²⁾), другий з одміними, але подібний до першого, в переказі И. Новицького, третій—в запису В. Г. Ляскоронського³⁾) і четвертий—в запису Л. П. Добровольського⁴⁾); друга група, без імення Батія, в

¹⁾ Далі ми побачимо більш певне вирішення цього питання.

²⁾ „Кієвлянинъ“. 1866, № 5. Народныя преданія про Кієвъ и его окрестности: пор. 1871 р., № 71.

³⁾ Прошлое м. Триполья и окрестныя о немъ преданія. К., 1900, стор. 21—22.

⁴⁾ Михайлик і Золоті ворота. К. 1913. стор. 34—35.

шости варіантах: два Куліша¹⁾, третій—Грабовського²⁾, четвертий—Ревякіна³⁾, п'ятий—М. Драгоманова⁴⁾ та шостий—М. І. Костомарова⁵⁾.

Перша група варіантів легенди про Михайлика стоїть ближче до легенди про Батія. До цієї легенди найблизчим є варіант И. Трусевича. Запис його неточний, що звичайно бувало тоді, коли записували „своїми словами“. Тому текстуальне порівняння цього варіанту зробити не можливо. Хоч в переказі самого Трусевича цей варіант одзначається белетристичним та напів літературним викладом, але, однак, в ньому де-які частини надзвичайно подібні до нашої легенди про Батія.

„Батій былъ родомъ изъ Малой Россіи“,—оповідає Трусевич про те, що він чув од діда Кирила в Києві. „Батій почти мальчикомъ поступилъ въ Лавру послушникомъ. Когда онъ явился въ Лавру, его спросили фамилію, и откуда онъ родомъ; но Батій былъ круглый сирота, не помнилъ названія и потому отвѣчалъ, что онъ Батъ-ків синъ. Вотъ всѣ и начали его дразнить: батъків, батів. Батій. Когда онъ былъ еще послушникомъ, ченцы (монахи) часто видѣли, какъ во время ночи, или днемъ, когда засыпалъ Батій, гдѣ-то изъ облаковъ опускался орелъ и, какъ-бы защищая его, распускалъ надъ нимъ крылья и грозилъ всѣмъ приступавшимъ когтями и клювомъ. Предчувствуя также измѣну Батыя, ченцы просили его, чтобы онъ, когда сдѣлается великимъ „лицаремъ“ и будетъ воевать на Києвъ (?), не разрушилъ бы Лавры. Батій обѣщавъ. Но монахи сомнѣвались и потому просили его написать расписку, въ которой бы онъ поклялся въ нерушимости Лавры. Но Батій не умѣлъ писать. Ченцы налили чернила на блюдечко, и Батій, умокнувши въ нихъ руку, приложилъ еѣ потомъ къ бумагѣ; на бумагѣ остался черный оттискъ руки со всѣми пятью пальцами. (Бумага эта и по сю пору „ховається“ в Лаврѣ).

Вскорѣ Батій оставилъ Києвъ; черезъ нѣсколько лѣтъ онъ сдѣлался начальникомъ татаръ и явился подъ Києвомъ, предводительствуя огромною ордою. Войска его расположились въ Вышгородѣ. Много разъ силился онъ овладѣть Києвомъ, но усилія его были тщетны. Въ Києвъ жилъ тогда знаменитый лыцарь Михалко (построившій Михайловскій „Соборъ“), гроза татаръ и храбрый защитникъ Києва. Батій

1) Записки о южной Руси. СПб. 1856, т. I, стор. 3—5; перевидані В. Антоновичем і М. Драгомановим в „Истор. пѣсняхъ малорус. народа“. К. 1874 г. стор. 50.

2) Обозрѣніе могилъ, валовъ и городищъ Киевской губ. К. 1852 г.

3) „Основа“ 1862 р. № 12, „Сближенія и параллели“, стор. 22—24.

4) Малорусскія народныя преданія и рассказы. К., 1876, стор. 249—251.

5) Н. И. Костомаровъ. Черты народной южно-русской исторіи. Пор. В. Г. Лясковскаго: „Прошлое м. Триполья и окрестныя о немъ преданія“. К. 1900, стор. 21.

зналъ, что пока живъ Михалко, Кіева не возьметъ никакая сила. Разъ Михалко, объѣзжая стражу, стоявшую на валахъ, увидѣлъ Батыя, сидѣвшаго со своею татарвою на Вышгородской горѣ; они обѣдали. Михалко, написавъ письмо, въ которомъ совѣтовалъ Батыю оставить Кіевъ, привязалъ его къ стрѣлѣ и пустилъ стрѣлу въ Батыя. Серебряная ложка покатила въ рукъ татарскаго атамана — стрѣла пронзила ему руку. Батый, взбѣшенный отъ боли, когда прочиталъ письмо Михалка, наполненное бранью и насмѣшками, выслалъ къ Кіевлянамъ пословъ, которые, прибывъ въ городъ, требовали выдачи Михалка, угрожая, если не выдадутъ, разорить до тла городъ и истребить всѣхъ жителей, не исключая даже грудныхъ младенцевъ. Михалко клялся разбить Батыя и освободить городъ; но испуганные Кіевляне не рѣшались, собирались по улицамъ, совѣтовались и плакали. Михалко — любимецъ цѣлаго народа; народъ крѣпко вѣрилъ ему и жалѣлъ его, но еще болѣе боялся татаръ. Наконѣцъ, страхъ взялъ верхъ, и кіевляне рѣшили выдать Михалка Батыю. Узнавъ объ этомъ, Михалко попросилъ, чтобы ему позволили проститься съ Кіевомъ. Онъ надѣлъ свою сбрую и, сѣвъ на любимаго коня, выѣхалъ на плацъ, около Золотыхъ воротъ. Тамъ собравшемуся народу онъ въ немногихъ словахъ представилъ все плачевное будущее Кіева и заключилъ словами: „Кіяне, кіяне! Погана ваша рада!“ Сказавъ это, онъ вонзилъ копье свое въ Золотыя ворота, схватилъ ихъ на плечи и улепѣлъ изъ города. Золотыхъ воротъ не стало.

Батый, узнавъ объ отъѣздѣ Михалка, вошелъ въ Кіевъ, огнемъ и мечемъ истребилъ народъ и городъ и не оставилъ живымъ даже ни одного младенца. Кіевъ представлялъ тогда такую страшную пустыню, что въ ограбленномъ Софійскомъ соборѣ лавра родила подъ престоломъ маленькихъ дѣтенышей. Одна Лавра уцѣлѣла. Какъ только монахи услышали о вступленіи Батыя, они вывѣсили на стѣнѣ его расписку, на которой былъ чернильный оттискъ его руки. Батый вспомнилъ про обѣщаніе, которое далъ будучи послушникомъ, и подъ страхомъ смерти запретилъ татарамъ даже приближаться къ Лаврѣ.

О Михалкѣ не было ни слуху, ни духу. Думали, что онъ уѣхалъ куда-то на низъ“.

Порівнюючи цей переклад Трусевича з нашою легендою про Батія, ми одразу бачимо відсутність в першій всього того, що в другій легенді уявляється пізнішим напластуванням з доби кріпацтва. В Т¹⁾ нема не тільки всього першого малюнку Б²⁾ про те, що Лавра та монастирі володіли селянами-кріпаками, але й усього того, що в другому малюнку Б має відношення до кріпацтва. Батієві-кріпакові в

1) Так скорочено будемо називати варіант Трусевича.

2) Так означаєм досліджуємий варіант про Батія, який записано Біленьким.

Лаврі, по варіанту Б. відповідає в Т Батій—просто послушник лаврський. Не „поштенний чоловік“ (Б) опинився в Лаврі, а хлопчик, що був з походження „малорос“. Згідно з духом народньої етимології, ймення Батія одержує в Т значіння, яким відрізняється од Б. (Батій чи Батьків—Батів, син батька—загальне родове, замість власного).

Додати ще треба, що зазначена етимологія занадто незвичайна, але показує, що народ, який утворив легенду, забув історичне значіння ймення Батій—Батій. Очевидно, варіант цей—пізній.

Слідуючі два мотиви—про орла, який шугав над Батиєм, та про квитка, де був відбиток на папері руки Батія, яку було вмочено в чорнила, вважаються за тотожні, однакові, як в Б., так і в Т. Через таку тотожність двох головних мотивів в цій частині легенди виявляється дуже близька схожість Б. і Т. в цьому малюнку, в його цілому.

В дальшій частині Батій—зрадник в обох легендах, бусурман—в Б. та отаман турок—в Т. Коли ми залишимо мотив про шлюб Батія з турецькою царівною та про заволодіння половиною турецького царства, то побачимо, що Т. згідно з Б. оповідає про похід Батія до Києва (Т додає, що Батій „стал под Вышгородом“). Але далі виявляється ріжниця: Б оповідає про розруйнування Софії та Десятинної і разом з цим про те, що Лавра зосталась непорушеною, а Т вставляє величезний додаток про Михалка. Облога Києва Батиєм була невдачною, бо обороняв місто Михалко-лицарь, що пустив стрілу в татар. Через те Михалка, згідно вимозі Батія, було приговорено видати останньому. Тоді Михалко виїхав зовсім з Києва. І тільки після цього Батій пограбував Київ, з'осібна ж Софійський собор. Лише завдяки квитку Батія—відбитка його руки—Лавру було помилувано.

Найбільш відмінним є додаток про Михалка. По-перше, його зазначено, як будівничого Михайлівського „собора“, а далі, як хороброго оборонця Києва, страшного для татар. Поки жие Михалко, Києвом не заволодіє ніхто. Такі яскраві риси варіанту Трусевича невідомі для більшості дослідників легенди про Михалка й Золоті ворота; вони ж відсутні у всіх останніх надрукованих та відомих вченому світові варіантах легенди. Отже ці риси й приводять до такої гадки: чи не відбився в образі Михайлика-оборонця Києва, просто св. архангел Михайл—покровитель м. Києва: гербом м. Києва і є як раз образ св. Михайла. Не має значіння те, коли офіційально встановлено для Києва цього герба, на якому виставлено св. архангела Михайла з величезними крилами та довгим мечем, подібним до списа. Одначе треба зазначити, що для пізніших часів та для київської губернії неофіційно цей архангел давно міг вважатись в народі за оборонця-покровителя Києва ще з часів до татарського наступу Батія, себ-то з XI в., коли

було збудовано Михайлівського монастиря. Можливо через це, в запису Б і зазначено, що Батій, зруйнувавши Софію та Десятинну та маючи намір спалити й Лавру, Михайлівського, одначе, звелів не чіпати.

Тільки таке тлумачіння, на нашу думку, може допомогти задовольняючому з'ясуванню змісту другої видатної частини в варіанті Т., якої не маємо в інших записах легенди і яка через те невідома всім дослідникам. Михайло, коли залишав Київ, не поїхав на коні, як розповідається в інших записах, а „улетѣлъ изъ города“. Про коня в цій частині легенди зовсім нема нічого, але в других місцях Михалко ви-ставляється, яко „знаменитий лицарь“, що одягає всю свою „сбрую“ (зброю) з тим, щоб, сівши на свого любого коня, виїхати на площу.

Що ж до хронологічного пристосування варіанту Т., то з цього боку треба зазначити, що він значно старший в порівнянні з Б, і не має напластунів його од кріпацької доби. В ньому легко доба-чати одгук подій в Києві 1482 р., а потім XVI в. Для цього досить 1) зазначити вираз: „Кієвъ представлялъ тогда такую страшную пустыню, что въ ограбленномъ софійскомъ соборѣ лъвица родила подъ престоломъ маленькихъ дѣтенышей“, та 2) згадати те, що було раніш висловлено про джерела подібних місць в Б. Очевидно, варіант Т не старше, як 1482 р., а всього можливіше—XI чи на-віть XVII в.в.

За ці часи козацтва, як за правдоподібнішу дату, говорять такі епітети Батія,—як „великий лицар“, „татарський отаман“,—та Ми-халка—„знаменитий лицарь“, „коханець цілого народу“, який власне тепер приймав дуже жваву участь в історичних подіях своїх сучас-ників. Батій і тут, як і в Б.—ренегат. Він одержує від Михалка листа, якого „наполнено бранью и насмѣшками“; це нагадує нам знаменитого листа запорожців до турецького султана, який теж був повний лайки та глузування.

Що ж до засобу пересилки листа, якого було прив'язано до стріли та пущено з нею в Батія з-за валів обложеного міста, то це засіб звичайно книжковий. Корсунь було завойовано Володимиром завдяки тому, що „мужъ именемъ Анастасъ Корсунянинъ стрѣли. напи-савъ на стрѣлѣ кладязи. нже суть за тобою ѿ востокъ. ис того во-да идетъ по трубѣ. копавше преимите воду“¹⁾. Те ж саме ми зу-стрічаємо в друкованих виданнях київських XVII в., наприклад, в Си-

1) П. С. Р. Л., т. II. Іпатьєвськ. літоп., вид. 2. СПб. стяб. 95: пор. Синопис, вид. 1680 р., стор. 63; пор. Хронограф М. А. Максимовича, лл. 465 об.

нописі та в рукописах тогож часу, як українські хронографи, напр., список Максимовича, першої половини XVII в.¹⁾

Таким робом варіант Т, як старіший в поданому змістові від Б—можливо останньої варіації того пореказу, ніби цілком пристосовується до доби козаччини своїми відгуками історичних ментів, які по своєму відбилися в народніх споминах. Найстарші з цих відгуків майже не ведуть нас далі, як до 1482 р. В варіанті Т не говориться ні про яке будування Софії та Десятинної, що є в Б. Отже коли вважати штучним наше тлумачення цих мотивів в тому напрямку, що вони відносяться до доби Петра Могили, XVII ст., і замість цього віднести їх до старішої доби, то, по об'єднанню з другими відгуками старовини, найстарше ядро нашої легенди Б все ж буде старішим, ніж варіант Т. Батій в варіанті Б є старішим, бо не має пізнішого пояснення, яке є в Т.

Останній, як твір майже цілком XVI—XVII ст., уявляється нам народнім заміром уяснити книжкові звістки про забутого Батія на тлі незабутніх подій не дуже давнього знищення Києва Менглі-Гиреєм, „огнемъ и мечемъ истребившимъ народъ и городъ и не оставившимъ въ живыхъ даже ни одного младенца, такъ что Кієвъ представлялъ тогда страшную пустыню“.

В такому розумінню варіант Т є споріднений з Б. Але останній відзначається суцільністю в напрямку змалювання одного тільки героя—Батія—і не роздвоюється, як варіант Т, що виставляє нового героя Михайлика. З другого боку, варіант Б складніший, ніж Т, а саме тим, що в ньому відбилися дуже різноманітні доби та велика сила напластувань. В даному разі для нас цікаво зазначити, що варіант Б, і не дивлячись на напластування XIX ст. (кріпацтво), старішим зерном своїм—відгуком XVII ст., (який є головним в варіанті Т), не цілком пристосовується до цієї доби, а має старіші відгуки, ніж Т.

Відгуки ці такі: Батій в Т просто „начальникъ татаръ“, чи навіть „татарскій атаманъ“; в Б „бусурменскій царь идетъ не только подъ Кієвъ“ (Т), але і взагалі „на городи хрестьянскі“ (Б), розруйнує не все, а тільки Софію та Десятинну, не займаючи Лаври (Т) та Михайлівського монастиря. Батій історичний, як відомо, зруйнував тільки одну Десятинну церкву, і то не як церкву, а як до певної міри фортецю, де заховались кияне, і деякі з них навіть з майном, що було для завойовника цінним та привабливим.

Все це дає нам підвалину вважати оповідання про Михайлика та Золоті ворота пізнішим додатком в старішому оповіданні про Батія—

1) Переховується тепер в бібліотеці В. П. Науменка; з його ласкавого дозволу ми й користувались цим цінним рукописом, що переходить до Національної Бібліотеки.

Батия. А чи не це пізніше з'ясування народом, в релігійному напрямку, звістки про розруйнування Київ Батием? Аджеж про нього ходили перекази, що перебільшували його жорстокість до церков та монастирів під впливом нових і дійсно все більш немилосердних знищень міста! Можливо, що це народне з'ясування мало на меті показати, як бусурмани-турки могли так часто та успішно нищити святині православної Київ—матери християнських городів, якої оборонцем та покровителем був св. архангел Михаїл. Український автор, під впливом чисто-народного захоплення своїми запоріжськими героями, міг представити Михайла лицарем-багатирем і покровителем Київ; про нього він і розповідає, що поки він в Києві—„Кіева не возьметь никакая сила“. І тільки непевність киян, коли страх взяв перемогу над любов'ю до Михайла, чи не видати його Батиеві, спричинилася тому, що Михалко залишив Київ, позбавивши його своєї оборони. Тільки тоді, коли місто позбавлено було оборони покровителя, який полетів десь з Золотими ворітьми на плечах, увіткнувши в них спис, кияне по своїй вині могли підпасти татарському плундруванню. Таке розуміння легенди є найбільше певним: такий її зміст.

Київ цілком міг перетерпіти від бусурман, при зазначеному тлумачінню історичних подій, яке дає можливість задовольнити релігійні почуття простої люду, бо цей люд гадає, що біда счиняється від людських гріхів, а не од того, що святі-оборонці київських святинь не змогли їх захищати. Простий люд не міг собі уявити, щоб центральну святиню Київ—Лавру, з її святинями, було віддано на поталу та знищення нечестивому Батиеві і подібним йому розбишакам. От чому народня фантазія в обох наших легендах так вигадливо утворила та по своєму мотивувала помилування Батием Лаври. Не милість бусурмана, якою він не міг відзначатись, по народній думці, виявилась на цей раз, а колишня милість до нього самої Лаври, вихованцем якої його показано в варіанті Т, де просто говориться: „одни только нехристи татары могли посягнуть рукою на храмы Божіи, но этого не позволил имъ тогдашній ихъ начальникъ Батий, который самъ воспитывался въ Кіевской Лаврѣ“.

Такі треба зазначити своєрідні мотиви з психології народної творчості. В них історичний Батий перетворюється в епічного Батія—послушника лаврського. Передбачаючи його зраду, легенда поперед бере в нього кривоток—ознаку, яка потім визволяє лаврські святощі від поруги ренегата нехриста. Для того щоб так ґрунтовно забути про історичного Батія та реальні обставини розруйнування Київ, необхідні століття, які відділяють автора легенди од 1240 р. Це могло бути в XVI—XVII в.в. З цього боку ми зовсім погоджуємось з видавцями „Историческихъ пѣсенъ малорусскаго народа“ В. Антонови-

чем та М. Драгомановим, а саме в тому, що „описуємаєма въ легендѣ событія, вѣроятно, обломокъ эпической пѣсни о разореніи Києва Батыемъ“¹⁾; але додамо до цього відносно розібраних нами варіантів, які були невідомі їм: цей „обломок“ має досить пізніше напластування, мабуть XVII ст.

Третій варіант нашої легенди (в переказі И. Новицького), є подібний до двох вищезазначених, а саме в тім, що розповідається про минуле Батія. Цією частиною змісту всі три варіанти відрізняються від усіх інших. Третій з них дає дуже короткий зміст вільному переказі И. Новицького. Ось він: „Батій, синь мужика, изъ окрестностей Києва, бросилъ своего отца и ушелъ куда-то въ пастухи; онъ зналъ, что его ожидаетъ въ будущемъ. Въ ту пору умеръ турецкій царь. Наслѣдники его перессорились за право наслѣдства, и старѣйшины народа, не могши сдѣлать выбора между ними, отстранили ихъ обоихъ. Для избранія же царя придумали пустить на свободу неукротимаго коня прежняго царя, и того, кто приѣдетъ на этомъ конѣ, избрать царемъ. Конь пусился въ русскую землю и остановился передъ Батыемъ, который такимъ образомъ попавъ въ цари“.

Далі обидва варіанти (Новицького та Трусевича) схожі: йде оповідання про здобуття Київa татарами після того, як кияне вирішили видати Батієві лицаря Михайлика, який один міг би їх оборонити. Він од'їхав до Царгороду, піднявши на спис Золоті ворота, дорікаючи киянам за їх нерозуміння:

Кіяне-кіяне, панове-громадо!

Погана ваша рада.

Колиб ви Михайлика не отдавали,

Николи б татари Київa не достали“.

Тоді татари, що пообіцяли помилування за видачу Михайлика, кинулись на обложене місто та винищили всіх од малого й до великого.

Автор цього оповідання, подавши його, зазначає слідує: „основа этой легенды, несомнѣнно, народно-историческая. Легенда окрасила мифическимъ свѣтомъ личность Батюа, сохранившую, однако, самое имя“. В другому місці, в рецензії на видання „Историческихъ пѣсень малорусскаго народа“, И. Новицький доповнює видання так: „легенда о Золотыхъ воротахъ не только вѣроятно, но и навѣрно обломокъ эпической пѣсни о разореніи Києва Батыемъ: такъ судимъ мы по извѣстному намъ болѣе полному варіанту. Въ немъ сохранилось даже имя безбожнаго Батюа“.

Але зостається питанням, чи цей повніший варіант дає нам підвалини для більшої певности в тому, ніж попередній переказ в Т?

¹⁾ Т. I, стор. 51.

При порівнянні варіанту Н.¹⁾ з попередніми перш од усього звертає тут на себе увагу нова еволюція з іменням Батія. „Поштенний чоловік“ в Б., потім „басурман“, він ніде не прозивається турецьким, а тільки „басурменським царем“, і тому можливо розуміти цей останній вираз, як „татарський цар“. В запису Т. він вже втрачає своє власне ймення, одержуючи лише прізвище по батькові: батьків син, чи батів, батій. А в варіанті Н. Батій здобув ще більшу реальність свого походження та своєї долі, як це склалось про нього в пізніші часи. Він не тільки син мужика, але ще й з околиць Київ; він залишив свого батька, став пастухом. Опісля, завдяки казковому коневі, який нагадує нам „неукротимаго“ коня Олександра Македонського, Батій робиться турецьким царем. Сплундрування їм Київ описано в Н. дуже скорочено. В варіанті Н. ми зовсім не бачимо не тільки вказівки на Софію та Десятинну, з помилуванням Михайлівського монастиря, як це зазначається в Б., але й відомости про вилучення Лаври (чи Софії) та її визволення, завдяки квитку Батія, про що є в обох попередніх варіантах, Б. і Т.

Поруч з тим, коли скорочувалось поступово все те, що торкалось Батія та його наступу на Київ, все більш поширювався додатковий епізод про Михайлика та Золоті ворота. На жаль, в дуже скороченому вигляді даючи свій варіант, Новицький, торкнувшись епізода про Михайлика, зазначає, що „оба варіанта сходяться“, поширюючи тут переказ Т., в якому ми читаємо всього лише:

„Кієвляне, кієвляне! погана ваша рада!“

а в Н. повніша промова Михайлика:

„Кіяне-кіяне, панове громада!

Погана ваша рада!

Колиб ви Михайлика не оддавали,

Ніколиб татари Київ не дістали“.

Коли зрівняти підкреслений нами додаток до промови Михайлика в варіанті Н. з словами про Батія в переказі Т.—„Батій знав, що пока живъ Михалко, Кієва не возьметь никакая сила“, то одразу видно, що це одна й та-ж думка. Те, що висловлено про Батія в Т. в прозаїчній формі, перероблено в Н. в епічно-віршову. Що тут треба добачати як раз таку власне еволюцію, а не навпаки, видно з того, що й досі, не дивлячись на розвідки дослідників фаховців²⁾, ми не маємо ні одного запису народніх українських дум, які були б старіші від 1648, 1650-х та 1660-х років. Відносно нашої легенди як раз стоїть питання про те, чи епізод з Михайликом, оскільки

¹⁾ Назвемо так для скорочення варіант легенди, яку переказано Новицьким.

²⁾ Историческія пѣсни малорусскаго народа. К., 1874 т. I, стор. 51.

він містить в собі вірш з чотирьох рядків, що є старіший всієї легенди — XVII в. — не може бути віднесений ще до більш старішої доби?

От чому дуже сумнівною уявляється нам думка Антоновича та Драгоманова, які гадали, що легенда про Михайлика „образовалась изъ древней думы, утратившей постепенно стихотворный эпический характер“: „уцѣлѣвшее четверостишіе служитъ [тому] яснымъ доказательствомъ“¹⁾. Навпаки: можна більш погодитись з думкою Олександра Веселовського, що нема підстави вважати за частину старої думи те місце легенди, де Михайлик звертається до Киян віршами. Ця думка О. Веселовського більш відповідає історії українських народніх дум, а зазначений вірш міг бути вставлений пізніш в прозаїчний переказ²⁾. І, дійсно, як виявляє порівняний нами матеріял, невідомий Антоновичеві та Драгоманову, цей вірш міг бути простим перероблюванням прозаїчного оповідання. Коротенька в Т. промова Михайлика, всього в два рядки, в Н. подвоюється, а в деяких варіантах, як побачимо, змінюється ще більш, збільшуючись в одному з них до 10 рядків пізнішого характеру з побутовими рисами семейного змісту...

Виходить, що варіант Н. дуже скорочував епізод з Батием; він викинув його відношення до Лаври, мотив з орлом, який шугав над ним, а в зв'язку з цим і квиток його, одступництво, руйнацію церков та повернення їх в пустку, помилування Лаври, нарешті перевернув Батия в мужицького пастуха. Оцей пастух укротив казкового коня та сам став турецьким царем. З другого боку варіант Н. поширює епізод з Михайликом, власне його віршову промову. В такому вигляді він здається нам більш, ніж перші два — Б. і Т., позбавленим історичних рис; легендарно-історичне оповідання в ньому перетворилось в казкову легенду, в якій зміцнився епічний характер в самому йменні Батия. З огляду на це варіант Новицького неначе не має тих старовинних відгуків історії, які ми зазначили в легенді про Батия в запису Біленького.

Перейдемо далі до варіантів про Михайлика, в яких нічого не говориться про Батия до його походу на Київ. Їх всього два; вони дуже близькі по змісту, і тому ми розглянемо їх разом. Обидва вони записані недалеко від Києва — один в д. Почтова Вита, біля станції Боярки, Л. П. Добровольським³⁾, спочатку 1907 р.; потім його пере-

¹⁾ Пор. В. Н. Перетцъ. Историко-литературныя изслѣдованія и матеріали, т. I, ч. I, СПб 1900, стор. 94—99, 103. Пор. Н. И. Петровъ. Очерки изъ истории украинской литературы XVII и XVIII в.в. К. 1911, стор. 33—59.

²⁾ „С.-Петербургскія Вѣдомости“. 1874, № 278. Пор. Журн. Мин. Нар. Просв. 1875, май, стор. 78—79.

³⁾ Михайлик і Золоті ворота. К. 1913 р.; назвемо його В. (витинським).

вірено 1912 р.; другого записано в м. Трипілля в осени 1897 р. В. Г. Ляскоронським¹⁾.

Зміст їх такий. „Коли Київ було обложено Батієм, то Михайло (багатир—по В.; 17 літ по Тр.) пустив стрілу в Батія (З лука в полумисок по Б.; з запискою такого змісту: „простояв ти сім літ, ще й стільки простойш, а нас не звоюєш, поки я буду”—по Тр.). Батій послав сказати: „оддайте мені одного чоловіка (В), мальчика Михайла (Тр.), і я не буду брати Києва“. Тоді Михайло (звелів дати собі коня, та сівши на його—Тр.) і каже:

В.—„Кияне, городяне (alias—київська громадо)!—

Погана (alias г на) ваша рада:

Пропадете, як руда миша!“

Тр.—„Громадо, громадо!

Г на ваша рада.

Був сокіл—

Да випустили з рук:

Ні Батію (не дамсь), ні вам!“

Після цього сів на коня та взяв на спис Золоті ворота (вдарив лише по ним—по В.), поїхав. А по Тр. продовжує промову:

„Тоді я Золоті ворота принесу,

Як кум до куми пирогів не буде носити,

І син батька не почитатиме

І батько сина....

Тоді я принесу і поставлю на ті ставні ворота“.

„Тоді не стало чуть за Батія“..., так несподіванно припиняється зміст варіанту В.; замість цього в Тр. читаємо: „А поїхав (Михайло) Бог його знає кудя, неізвесно!... Так він (Батій), як почав біля города (alias—воювати на Київ), дай розбив (alias—сплюндровав) його у прах (alias—дочиста).

Оце Київ, де монастир (alias—собор) Софіївський тридцять літ пустовав розбитий, і лвиця на хорахъ дітей привела. Тут ліс страшений був: леви були тут, не то відмеді!..

Так обманив Батій: казав—не буде воювати, бо боявсь Михайла“...

В першому з цих варіантів почуваються більш старовинні спомини, напр. про Софію. Охоче можна було б згодитись з Л. П. Добровольським, який зазначає, що „простодушне витолкування фрескової живописи нашої катедрі, особливо намальованих (на стінах' сходів, що йдуть на хори) циркових сцен полювання на вепра, вовка, ведмедя, або нацькування парда на оленя, ніби поясняє уміщену в кінці

¹⁾ Прошлое м. Триполья и окрестныя о немъ преданія. К. 1900, стор. 21—22. Назвемо його Тр. (Трипільський).

оповідання ампліфікацію основної теми". Але, на жаль, цьому стоїть на перешкоді те, що в його запису, як і в переказі Трусевича, нема ні одного з перелічених тільки що звірів; є тільки спомин про львицю. При тому в Трусевича говориться: не на хорах, а „під престолом“. Що ж до виданого нами оповідання про Батія, то хоч тут і є спомин про вовчицю, але знов таки зазначено, що вона привела дітей під престолом, та, крім того, не в Софії, а в Лаврі. Вказівка ж на одночасне сплюндрування Софії наближує ще більш цей варіант В. до оповідань XVI—XVII ст. про повне зруйнування церкви та оселення в ній всякої звірини. Такі оповідання, можливо, читали письменні люди та переказували їх неписьменним, особливо ж богомольцям. Ці останні на підставі того, що вони чули, могли обмислити в певній асоціації з переказами про татарські плундрування та епічним образом татарсько-турецького царя Батія і ті фрескові малюнки, які вони бачили на стінах сходів, що йдуть на хори. Тільки одні ці малюнки навряд чи могли що-небудь оповідати розуму та серцю простих людей, які не розуміли їх змісту, а також і можливого пристосування.

Крім відомости про цілковите запустіння Софійського собору, варіант В відрізняється од Тр. ще й старовинним тлумаченням та „оригінальними хронологическими екскурсами“, як, наприклад, такі: „Батій був сильний багатир“, „не руський: то ще було до православія!“ „як його побідили, то тоді началось княжество. Прежде багатири воювали, потім стало княжество, а потім стало православіє“... От таких, хоч і переплутаних, але од того не менш характерних для В пригадувань (припоминаній) про дуже давні часи, з досить яскравим розумінням їх глибокої старовини, зовсім нема в запису Тр.

В останньому, навпаки, все відзначається прикметою чогось казкового, а в віршовій промові Михайлика мало не сучасним прикладом та образами реальної символіки.

І тут знов перед нами цікаве протиставлення епізодів в порівняннях варіантах. Оскільки В є багатший історичними відгуками про давно минуле з життя Києва, остільки в ньому дається значне місце епізоду про Батія: цей епізод про Михайлика оповідається скорочено, сама його промова—з трьох рядків. Крім загальних для всіх варіантів перших двох рядків, тут оригінальна віршова творчість виявилась в додатку лише одного рядка—порівняння: „пропадете, як руда миша“.

Навпаки, варіант Тр., об'єднавши значно меншу кількість історичних пригадувань (ремінісценцій), замість їх значно поширює епізод про Михайлика, скоротивши оповідання про Батія. Найбільшим розвитком в ньому відзначається промова Михайлика; вона викладена за два рази, і в переказі В. Г. Ляскоронського складається з цілих

дев'яти рядків. При вірнішому розполозі їх уявляється цілий вірш: в 13 рядків:

1. „Громадо, громадо!
Г а ваша рада!
Був сокол,
Та випустили з рук:
5. Ні Батю (не дамсь), ні вам!

* * *

- Тоді я золоті ворота принесу,
Як кум до куми
Пирогів не буде носити,
І син батька
10. Не почитатиме,
І батько—сина...
- Тоді я принесу і поставлю
На ті ставні ворота“.

Таким чином віршові додатки в своєму розвитку та поширенню йдуть поступово в тій мірі, як слабнуть історичні пригадування (ремінісценції); епізод про Михайлика все більш виростає та шириться, тоді як оповідання про Батія все зменшується та марніє.

Який же з них старіший? Безумовно, епізод про Батія. Але щоб дати певну відповідь на це питання, треба ще розглянути другі варіанти, де нема ймення Батія. При цьому треба зазначити, що в варіанті Тр., який нами визнано пізнішим, ми вперше зустрічаємо вказівку на роки Михайлика (17 літ), та сам Михайлик називається „мальчиком“.

Зі всіх шости варіантів про Михайлика без імення Батія, на які покликаються вчені, в друку переказано тільки чотири: 1) Куліша (Кул.), 2) Ревякина (Р), 3) Костомарова (К) і 4) Драгоманова (Д).

Три перші дуже близькі між собою. Київ воювали татари. Захисав один багатир (семи літ—К; Михайлик—Кул.; Михалко—Р) чи лицар (Р), який пустив стрілу татаринів в миску (Кул.). Татари вимагають (К; татарин—Кул.) видачі Михайлика. Кияне—згодні (К. Кул.; здати місто—Р). Промова Михалка: Кул.—„як оддаєте мене, то в останній раз будете бачить Золоті ворота“; потім, сівши на коня (К семиліток виїхав на своєму гарному коні, вдарив в Золоті ворота, підняв їх на повітря та кричав).

К і Кул.—„Кіяне-громадо (К; ой
кияне, кияне, панове громада! Кул.)
Погана ваша рада!
Колиб ви мене не оддали (К)—чи—

Як би ви Михайлика не оддавали,
Поки світ-сонця,
Вороги б (Кул.; К — татари) Київа не взяли (К;
Кул. — не достали).

Р. Панове громада!
Поганая ваша рада:
Не хочу я з вами жити,
Татарину служити!"

Далі, з ворітьми поїхав до Царгороду (одчинив Київ татарам — Кул.), де й живе досі (Р., Кул.), їсть „одну проскурку“ (Р., Кул.), яку йому „дали з Лаври“. Настане час — повернеться Михайлик у Київ та принесе й ворота“ (Р., Кул.). „І як, ідучи хто мимо, скаже: „О Золотії Ворота! Стояти вам ізнов там, де стояли“, то золото так і засяє. А як же не скаже, а подумає: „Ні, вже не будуть вам у Київі!“, то золото так і померкне“ (Кул.).

В цих трьох варіантах, на наш погляд, маємо зникання історичних рис легенди про Михайлика. Крім відсутності ймення Батия, замість якого мається лише натяк на нього, в варіанті Кул. представник татар — татарин, а в останніх двох — К. і Р. — просто татари, без усякого визначення героя, хоч би й без імення; в них ще треба зазначити слідує: во всіх цих трьох варіантах зникли такі відгуки історичних подій, що можуть вважатись за спільні всім попереднім варіантам, а саме: плундрування Київа, грабування церков, вилюднення Софії та Лаври.

Правда, цей історичний відгук зник вже в запису Тр., який є однісеньким поміж тими, що зберігли ймення Батия, та який в оповіданню про похід його не доходить до звичайного кінця, себ-то не споминає про вилюднення Київа та пограбування церков. Взамін його, як ми бачили, Тр. поширює оповідання про Михайлика, який промовляє довбезні вірші пізнішого стилю та реально-побутового характеру: тут малюнки на теми — непошанування „батьком“ сина й навпаки, а також про постачання кумом пирогів кумі.

Отже це як раз зближує варіант Тр. з записами Кул., Р. та К., де нема ймення Батия. Ці останні скоротили до minimum'a все те, що має відношення до Батия та зв'язаних з його йменням історичних чи епічних пригадувань (ремінісценцій) народньо-історичного характеру. По мірі скорочення їх все більш поширюють вони епізод про Михайлика та його пізнішу долю після од'їзду з Київа. Вже не доля Київа цікавить складачів цих варіантів, а доля Михайлика; про нього складаються нові мотиви: про життя його в Царгороді і „досі“ і „тепер“ та про можливе повернення його в Київ (Кул., Р.). Їсть він там „одну проскурку“, яку йому „дали з Лаври“ (Р.).

Оцей малюнок нагадує нам схимників печерських у Лаврі. Оповідання про них не могли не утворювати глибокого вражіння на ту величезну силу богомольців, що одвідували раніш, як почасти і тепер, Київ та його святині.

Занадто ясно чувається, як відбився уклад життя схимників в викладі варіанту Куліша: „перед їм (Михайликом) стоїть стаканчик води і проскурка лежить; більш нічого не їсть“. Для богомольців, що бували в темних підземних ходах ближніх та дальніх печер, можливо було розглядіти лише проскурку та воду на віконці келії, яка освілюється лампадкою. Не дарма в варіанті К його названо „чудотворним героєм, до якого вороги-нехристи татари не посміли доторкнутись“. Чи не став Михайлик символічним образом святощів Києва взагалі, з'особна ж Лаври? Тоді для нас зовсім зрозумілою стане заміна „квитка“ — росписки Батія, що охоронив Лавру від зруйнування, образом чудотворця Михайлика, який, хоч і з провинності Киян, залишив Київ, але не назавжди. Настане час, „оповідають старі“ (Р; Кул.—просто „кажуть“), „що ще раз братимуть татари Київ, ще раз знівечать церкви Божі (Р); тоді знов явиться Михалко (Р; Кул.—в Київ), принесе на копії Золоті ворота (Р; Кул.—і поставить ворота на своє місто) і прожене ворога“ (Р).

Тут вже перед нами не стиль житій святих з образом Михайлика, як схимника, а пророкування по зразку відповідних мотивів з „Слова чи „Откровення“ Методія Патарського. Не дарма ж О. Веселовський, що досліджував лише один варіант Куліша, де цей пророчий елемент набув максимального розвитку, стверджував, що в легенді про Михайлика та Золоті ворота нема ні історичного, ні виключно руського характеру ¹⁾.

Коли це цілком справедливо відносно запису Куліша, то далеко не справджується це матеріалами вже близького до нього варіанту Р. Тут ми знаходимо відгуки історії старовинного Києва, хоч і не дуже виразні та в пророчому дусі, а не історичному, як в першій групі варіантів: „ще раз братимуть татари Київ, ще раз знівечать церкви Божі“.

Відносно ж всіх останніх варіантів легенди про Михайлика та особливо про Батія пересвідчення Веселовського, який їх просто не знав, не має, звичайно, ніякого значіння, коли там зовсім нема пророчого елемента. Вони мають, безумовно, історичний та народньо-український характер, коли не цілком, то в де-якій частині своїй всупереч думці О. Веселовського, який не раз трохи міняв свій погляд під впливом виданих нових записів легенди.

¹⁾ „Древняя и Новая Россия“, 1877 р. № 2, стор. 206—211.

Грунтуючись на цій підвалині, ми не можемо згодитись цілком з другим категоричним твердженням О. Веселовського, „что сущность легенды не имѣтъ ничего общаго съ доказацкой эпохой украинской истории“¹⁾.

Згоджуємось, одначе, що відносно варіанту Кул. це цілком справедливо. Михайлик тут просто „лицар“ в дусі козацько-запоріжської доби. Але малюнок його не має ні історичних, ні національних, а тим більш старовинних докозацьких рис: він тут з'являється казково-дивним героєм: взяв Золоті ворота та поїхав серед татарського війська, яке його і не бачить.

З другого боку, хоч цей варіант і не старше XVI—XVII ст., але все ж взагалі старіш де-яких других, що одзначаються й більш історичними пригадуваннями. Це виявляється в тому, що частина промови Михайлика переказує не віршами ті думки, що в дійсно пізнішій редакції перероблено в вірші з рисами реального побуту. „Михайлик каже: як оддасте мене, то в останній раз будете бачить Золоті Ворота“ (пор. цілий вірш про це в варіанті Тр.; див. вище).

Варіант Р., де зберіглись де-які історичні пригадування, як про рокування про „майбутнє“ звоювання Київа татарами та знівечення церков, чим відрізняється од Кул., є схожий з ним в оповіданні про життя Михалка в Царгороді, що ніби „їсть одну тільки проскурку“. Відміна його од Кул., крім цього, ще в тому, що оповідання про Михайлика сплітається з оповіданням про долю „вдовиного (сина) семилітка“, який теж помандрував до Царгороду: „Казали, що в Царгород пішов,—туди, де Михалко на копії Золоті ворота держить“,—так починається оповідання про Михайлика. Кінець же його: „мабуть і вдовин семиліток там“...

Це останнє важливе для установлення еволюції нашої легенди, бо герой її в варіанті Костомарова називається не по йменню, а просто „семилітнім багатирем“, „Семилітком“.

Чи не впливав тут часом варіант типу Р на варіант К, а в останньому джерелі чи не відбилися на обох російські пісні про Михайла Даниловича?

Як би то не було, але в кожному разі треба зазначити, що наша легенда, як наслідок своєрідної еволюції на протязі народного перетворіння, загубила не тільки історичні відгуки про далеке минуле київської старовини, але навіть поступово забула ймення своїх героїв: спочатку історичного Батія, якого перевернула в епічного Батія, а потім найбільш популярне ймення „улюбленця цілого народу (Т), леген-

1) Див. С.-Петербургскія Вѣдомости, 1874 р., № 278; пор. Южнорусскія быліны, Сборникъ Отд. русск. яз. и слов. Имп. Акад. Наукъ, № 2, СПб., 1881 р. стор. 11, 48, 4 й інші.

дарно-казкового Михайлика, „оборонця Київа“, „чудодійного героя“, „погрози татар“. Легенда перероблювалась з історично-народної в народньо-казкову. Ймення забувались разом з визначеними їми по асоціації історичними подіями.

Зовсім окремо стоїть варіант легенди про Михайлика та Золоті ворота, що записано було Вол. Менчицем в Київській губернії й видано М. Драгомановим. Був „на світі“ князь Володимир, володів царством і мав молодого 18-літнього сина Михайла. А встороні татарське царство. Воно боїться Михайла; знахарі всрожили та сказали, що з нього вийде такий вояка, що „може ще світ не бачив такого лицера“. Татари пишуть Володимирові і прохають його оддати їм Михайла. Той сповістив про це Сенат. Вирішили оддати... Михайло засмутився. Володимир не уявляє собі причини його смутку:

„В тебе чаша золотая,
Вина повна завжди,
І часть Київа на тебе иде...

Відповідає Михайло:

„Господару-цару Володимиру!
Так, в мене чаша золотая,
Вина повная завжди...
І часть Київа на мене иде;
Але Київська громада,
То зла в неї рада"...

І потім, звертаючись до меча, що висів на стіні, промовляє:

„Мечу мій, мечу! та на Татарове!
Мечу мій, мечу! та на Юланове!

Він не боїться татар, покладаючи надію на свій меч. На це Володимир одказує, звертаючи увагу на молодість Михайла, але останній одповідає:

„Господару-Цару, Володимиру!
Возьми ти утятко молоденьке
І пусти на море синеньке.
Воно попливе, як і стареньке“.

Володимир і каже: „як так оце ти говориш, то Боже тебе благослови“.

Михайло взяв меч-копію, сів на коня тай поїхав. Зустрічає він „Татаругу, турка того“. Михайло перехрестив мечом татарське військо, і його не стало: ліворуч воно ніби згоріло, праворуч, як солому поклало. І поїхав Михайло „в світа“, та прийшлося їхати через „царські“ ворота. Взяв він їх—одну половину в одно стремено, другу—в друге і од'їхав „за якісь гори... і став там жити тай досі, каже, живий..., а може й помер“.

На перший погляд цей варіант може показатись дуже архаїчним. Зберіглось тут ймення не тільки Михайлика, але й князя Володимира. Коли ж придивитися ближче до тих обставин, які в легенді оточують їх, то треба сказати, що цим вичерпується цілком уся архаїчність своєрідного варіанту. Що ж до Михайлика, то варіант вказівкою на його молодість наближається до других варіантів, як раз пізніших (Тр. де йому 17 літ, ближче всього до Д¹), де 18 літ, а проте Тр. є самий молодий між усіма, де зазначено ймення Батия); поруч з цим він має безумовні підновлення і навіть переинакшування; замість Золотих воріт—царські ворота(?); через них герой переїздить на коні. Про Золоті ворота нема спомину в цьому запису, і заголовок його—„Михайло і Золоті ворота“—уявляється вигаданою назвою чи записувача її Вол. Менчиця, чи видавця М. Драгоманова.

Крім цього, епізод з стрілою, що пустив Михайлик в Батия, чи просто в татар, знаходимо майже во всіх варіантах легенди про Михайлика. Цього епізоду, яко відгуку старовинного джерела—літопису, в його оповіданню про добу Володимира, в Д зовсім не знаходимо; так виявляється, що один з ґрунтовних мотивів легенди загубився.

Разом з тим, непохитного у всіх варіантах і тому старішого історичного мотивування про видачу Михайлика також тут нема. Цілком природну в них вимогу цієї видачі замінено в Д якимись обережностями, що відкрили їх знахарі. Вирішує питання про видачу там нарід—кияне, а тут „Санат“ (?-сенат); як нова творчість, що не згоджується з старішими вказівками легенди, це заперечує і свідцтву більш непохитного віршу:

І часть Київа на мене иде,
Але Київська громада,
То зла в неї рада...

Підкреслені рядки—це решта типово-сталої частини також і в останніх записах та навіть переказах:

„Кияне-громадо!
Погана ваша рада!“

Цікаво те, що в цих очевидячки традиційних віршових рядках один тільки раз і зберіглася вказівка на Київ, тоді як в останньому переказі легенди в варіанті Д вона зникла. З другими варіантами Д зв'язується тільки двома рядками віршів та йменням Михайла. Що до іншого, то все воно ніби десь діється, „въ нѣкоторомъ царствѣ, въ тридесатомъ государствѣ“. Так і сам Володимир—він „був колись, то ще давно... на світі“. От і все, що говорить про його місцепроживання. Володіє він царством, якому в варіанті Д не дано навіть

1) Назвемо так варіант, що видано М. Драгомановим.

певного ймення. Відносини його до Михайла, царського сина, досить дивні. Коли Михайло сумує, що „часть Київська йде на нього“, то Володимир сам про це йому говорить, ніби для розваги додаючи: „мені так здається, що журитись тобі нема чого“. Чи не є це пізніше при-тягання ймення Володимира з книжних джерел?

Таким робом ясно, що ймення Михайлика та Володимира цілком збереглись в Д. Але разом з тим треба зазначити, що з прикмет першого загубилось навіть те, що ми бачили в К; при втраті його ймення, його ролю теж забуто, а його образ затемнено казковими напластуваннями. Ймення Володимира також оточено чисто фантастичними рисами, які не мають навіть в народньому розумінні нічого історичного.

Самі слова, сенат, „лицеръ“, разом з другими рисами варіанту Д, не можуть не перечити думці про стародавність легенди про Михайлика в цьому запису. Значна кількість віршових додатків теж свідчить про пізніше складання цього оповідання.

От чому подібна ж думка О. Веселовського про те, що тут нова редакція приєднала новий варіант до старого в запису Купіша, цілком може бути прийнята. Великий розвиток цієї редакції також не свідчить про її стародавність ¹⁾.

Цим ми закінчимо порівнюючий огляд варіантів легенди про Михайлика та Золоті ворота, як поміж собою, так і в відношенню до легенди про Батія. Для більшої наглядності цих взаємовідношень додамо порівнюючу таблицю з переліченням епізодів кожного з варіантів, які поділено на родинні групи.

До групи А залічимо видану нами легенду, однісеньку в чистому вигляді, але поруч з двома варіантами Т і Н:

<i>Легенда про Батія.</i>	<i>Вар. Трусевича</i>	<i>й Новицького.</i>
I. Лавра володіє кріпацькими робітниками.		
II. Батій також робітник в Лаврі.	Батій — послухник в Лаврі, хлопчик.	Батій — пастух з мужиків.
а) Орел над ним. б) Бачить орла при казчик. в) Сповіщає ігумена. г) Рада братії.	а) Орел над ним.	

¹⁾ „Древняя и Новая Россия“, 1877 р. № 2, стор. 205—211.

д) Виявляється, що Батій—багатир.

е) Подарунок йому—воля.

ж) Квиток Батія Лаврі.

III. Батій—бусурман.

а) Зять турецького царя.

б) Похід Батія на Київ.

в) Розруйнування Софії та Десятинної.

г) Квиток Батія спасає Лавру.

д) Батій лопнув серед Дніпра.

е) Вилюднення Лаври.

б) Герой залишає Київ.

в) Квиток Батія Лаврі.

а) Батій—начальник татар.

б) Похід на Київ.

в) Оборона Києва Михайликом, що пустив в Батія стрілу.

г) Батій вимагає видати Михайлика.

д) Кияне рішення видати його.

е) Михайлик од'їжджає з золотими ворітьми.

ж) Батій грабує Київ.

з) Вилюднення Софії.

и) Квиток спасає Лавру.

а) Герой залишає батька.

а) Невпинний кінь турецького царя прибігає до Батія.

б) Батій—турецький цар.

в) Похід на Київ.

г) Постанова видати Михайлика.

д) Од'їзд його з золотими ворітьми.

е) Ограбування Києва.

До групи В залічимо такі варіанти легенди:

1) *Тр. и В.*

2) *Кул., Р. і К.*

3) *Д.*

а) Похід Батія на Київ.

б) Оборона його Михайликом, пустивши в Батія стрілу.

а) Похід татар на Київ.

б) Оборона Михайликом, що пустив стрілу в татарина.

а) Князь Володимир та син його Михайл.

в) Батий вимагає видачі Михайлика.

г) Кияне постановили видати його.

д) Од'їзд Михайлика з Золотими ворітьми.
е) Ограбування Київ.

ж) Вилюднення Софії.

в) Татари вимагають видачі Михайлика.

г) Кияне вирішили видати його.

д) Од'їзд Михайлика з Золотими ворітьми.
е) Живе він в Царгороді.

ж) Повернеться колись до Києва.

б) Цар татарський просить Володимира.

в) Сенат і громада рішили оддати його.

г) Діялог Володимира з Михайликом.

д) Михайлик перехрестив військо татарське мечем, і воно счезло.

е) Од'їхав з царськими ворітьми за гори.

ж) Живе він там і досі „чи... вже вмер“.

Найбільш складною, що до великого числа варіантів, є наша легенда про Батія. В перших двох малюнках вона показує пізніше осмислення особи Батія в обставинах кріпацької доби; в останньому малюнку про Батія-басурмана все ґрунтується майже виключно на історичних пригадуваннях. Тільки один з шости епізодів тут цілком легендарний: Батій, що лопнув посеред Дніпра—це загальний мотив легендарно-оповідальної літератури. Адач чи Анадак—теж небіж, як і Батий, але не царя, а Акира Премудрого; в повісті про нього життя його кінчилось тим, що він лопнув. Така ж сама доля Іуди-Христо-продавця, який, згідно з народньою легендою про нього, не повісився, а лопнув.

Батий тут басурманський цар; він, згідно з історією, розпочав похід „на города хрестянські“ взагалі, а не тільки на один Київ, як оповідається у всіх інших варіантах. Відрізняючись від усіх інших варіантів, але цілком згідно з літописами XVI—XVII ст., Батий розруйнує Софію та Десятинну. Цілком згідно з книжно-історичними даними того часу, оповідається в нашій легенді про те, що вилудніла тут церква, не Софія, як докладніше читаємо в Т. і В., а Лавра, а це заперечує знов таки оповідання про те, що її ніби-то було поми-лувано. Це останнє можна з'ясувати на підставі особливо релігійного шанування народом святинь Києва, що в свою чергу викликало напів-легендарний квіткок Батія. Можливо, що це є відгук дійсно історич-них татарських ярликів та польських грамот, з різними привілеями. Як би то не було, але „квіткок“ Батія треба було як-небудь моти-вувати, а це знов викликало появлення перших двох малюнків цілком легендарного змісту в обставинах напластувань кріпацької доби.

Такий же самий процес бачимо в Т., де зникають вже де-які історичні пригадування варіанту Б. Батий—цар замінюється начальником; нема спомину про знівечення Софії та Десятинної, але й нема малюнків кріпацтва. Замість цього вводиться загальний для всіх других варіантів епізод про Михайлика та Золоті ворота; він поки що не відкидає спроби осмислити попередню долю Батия, який з'являється послушником Лаври, хлопчиком з України, а в варіанті Новицького — пастухом з мужиків. Він сам залишає Лавру (Н—батька), дає їй квиток (Н—без нього; тому Лавра потім і не обороняється). Промова Михайлика до киян, спочатку (Т) коротенька, в два рядки, далі поступово росте і розвивається в цілий вірш... Історичний елемент зменшується: в К. вже нема спомину про вилюднення Лаври = Софії, не розповідається вже й про знівечення Софії та Десятинної. І про Михайлика поки що оповідається мало.

Слідуюча група варіантів (В) зміцнює той же процес в послідовній еволюції переходу легенди про Батия в оповідання про Михайлика. Варіанти Тр. і В. поки ще зберігають імення Батия, але осередком уваги, дійсним героєм вже робиться Михайлик. Про Батия до похода—в них ні слова. Лише в В. затримався ще слабкий історичний відгук—вказівка на знищення Києва та вилюднення Софії, а в Тр. і це зникло, а замість того виросла величезна віршова промова Михайлика (коло 13 рядків замість двох в перших редакціях).

Нарешті, в трьох варіантах (Кул., Р. і К.) зовсім зникло саме імення Батия. Тільки похід татар на Київ—тут глухий відгук історичности. Поруч з ослабленням історичности виростає новий кінець легенди—апокрифічно-пророчий та житійний. Михайло живе й „досі“ в Царгороді, їсть, як схимник, одну проскурку, а колись ще вернеться до Києва (Р.—коли ще татари прийдуть до Києва, сплюндрують церкви—останній відгук історії в цьому апокрифі).

Що ж до варіанту Д., то це наче дійсна байка з одним лише історичним ім'ям Володимира. В нього є син Михайло (sic!), якого чомусь-то татари прохають до себе й на це одержують згоду Сена-та. Після чудного діалогу Володимира з Михайлом, Михайло від'їжджає з царськими (sic!) ворітьми; далі він знищив татар, перехрестивши їх мечем. Од'їхав він за гори, де й „живе чи ж... помер (?)“. Цей казковий текст загубив навіть назву Києва; тільки зберіглося це імення в старішому віршовому тексті, очевидно випадково. А це вже розпад легенди про Михайлика та Золоті ворота.

Напоследок цієї остаточної характеристики варіантів наших легенд ми для докладности можемо розмежувати її на слідуючі редакції.

I. Легенда про Батия переважно історична, бо в ній зберіглося найбільш історичної старовини про Київ, або ж монастирська, бо монастирі Київа мали найбільший вплив на її утворення (Б).

II. Мішана легенда про Батия та про Михайлика, яка об'єднує більш-менш рівномірно обидва ці епізоди (Т. і Н.).

III. Коротка легенда про Михайлика та Золоті ворота, яка скоротила епізод про Батия та коротенько також оповідає про Михайлика (Тр. і В.).

IV. Апокрифічна легенда про Михайлика й Золоті ворота, що додає апокрифічні мотиви в кінці оповідання (Кул., Р. і К.).

V. Казкова легенда про Михайлика, в якій бере перевагу елемент фантастичний (Д).

На підставі всього зазначеного відповідь на питання про порівнючу стародавність епізодів про Батия та Михайлика, які є в наших легендах, уявляється ясною. На наш погляд, це питання може бути вирішене скоріш на користь першому, ніж другому з названих творів.

Поруч з тим ми визнаємо, що всі відомі нам варіанти легенд про Батия та Михайлика є досить пізні. Звичайно, відгуки в першій з них (про Батия) уявляються нам більш історичними, і це свідчить про її цінність, яка справджує наше видання цієї красивої легенди, а також свідчить і про вагу її для студювання другої, — а це й викликало новий перегляд наш її варіантів¹⁾.

Проф. Ф. Сушицький.

Батій-багатир.

(Легенда, записана Тр. I. Біленьким на пароплаві, недалеко від Кременчука).

Давно колись, дуже давно, як ще монастирі крестян багато мали, і землі і всякого добра було доволі, от тоді і Лаврія мала стільки крестян, що не знала, що з ними робити. Ченці лаврські думали-гадали, яку б то роботу їм дати, а далі й придумали: давай, кажуть, церкви будемо стріити. От і почали Софію будувати, а далі—Десятинну. І що то вже за робота була тяжка: цілісенький день роблять люде, не одпочиваючи,—звісно, як нашому братові було ще за кріпачства. От збудували Десятинну, ченці розвели робочих по всяких роботизнах: одних у дворі Лаврські, других на поле погнали, а інших куди-инде, як кажуть, аби значить без роботи не сиділи.

¹⁾ Пор. Л. Добровольський. Михайло і Золоті ворота (Історично-літературна справка). Київ. 1913. Цінна, як огляд літератури про цю легенду. Менш цінні самостійні висновки автора.

От між тим, котрих відіслали в поле на роботу, був один такий чоловіча, поштенний вже на літа, звався він Батієм. Його вже, бач, і братія не так приневолювали до роботи, як-от других, так що йому й одпочити можна було, як водиться, після обіду. І то вже він собі робить зранку й до обіда, а в обідню годину, поївши сухого хлібця з водою, і ляже одпочивати де-небудь під снопами, і вже тоді встає, як сонечко поверне з-під тіні й почне припикати. А далі й так бувало, що вже й сонечку пора припикати, а Батій все ще спить. Запримітив тее прикащик, та й почав назирати за Батієм.

От на другий там чи вже третій день—не знаю—пора б уже вставати Батієві після обіднього одпочинку, а він ще спить. Прикащик—звісно—до нього; коли дивиться, над ним стоїть якась тінь; він глянув у гору, а там орел широким листом простягся і нерухомо ширяє над Батієвою головою. Прикащик думав, що воно так собі, та й збудив Батія до роботи. Коли ж ні, і вдруге і втретє прилетить орел, та й висить, наче на шнурочку, над Батієм, ото щоб тінь робити, як Батій спочиває. Прикащик почав розказувати людям, вони й собі давай закримічати і всякий день бачили того орла. Що його робити?—міркують. А далі, поміркувавши між собою, пішли радитись з гуменом (ігуменом) і розказали усе, як було. Гумен теж здивувався, зібрав братію і почали братія радитись, що його робити, що його казати в таким случаю. От один чернець, таки Лаврський, такий-то вже старий, що й Господи, і почав казати: „я—каже,—пан'отці, вичитав у книжках, що воно значить. От той Батій—багатир-лицар, йому треба вольну дати, бо він колись і нас поб'є і монастир зруйнує.“—„Коли вольну, то й вольну“,—в один голос відказала братія.

От раз покликали його та й кажуть, що „ми, мов, пускаємо тебе, чоловіче Божий, на всі чотири, йди собі, куди хоч“. А Батій, звісно—вже чоловік у літах, не хотів тинятись по світу, і каже: „я ж вам, каже, робив скільки-то замолodu й держали мене, а на старість проганяєте. Куди ж тепереньки піду: сили вже не стає, і хліба собі не зможу заробити“. А ченці пробі: „йди, та йди“. Не мав чого казати бідолаха, треба йти, бо звісно началство, як його не слухати. Коли той же старий чернець, що вичитав про Батія в книгах, і каже гуменові: „що так, мов, пан'отче, не можна його одпускати: треба з нього квиток взяти, щоб він нас не посмів рабувати“. Коли взяти—то й взяти, каже гумен. От вони до нього, а він каже: „я, каже, не вмію писати, який я вам квиток дам?“ От вони й кажуть йому: „коли ти, значить, не вмієш писати, вмочи руку в золоте чорнило, тай прикладеш до бомаги, щоб нам хоч твоя признака зосталася“. Принесли йому золоту чорнилницю з золотим чорнилом, він вмочив руку й при-

клав до бомаги. Ченці дали йому кусок хліба, гривню грошей та й вирядили од себе.

Пішов собі Батій в инше царство, в бусурманське господарство. Прийшов тай живе собі, поживає. Коли незабаром якийсь цар та на того царя бусурмана пішов войною. Бусурман злякався—не зна, що його робити; далі об'являє по всьому царству, усьому бусурманству: „що хто завоює мого неприятеля, за того мою царську дочку оддам, ще й півцарства замість приданого. Батій приходить до царя, та й каже, що „я, мов, звоюю“. Зібрав військо й побив того царя, що йшов на бусурмана. Цар дав йому, на чім умовлявся: дочку свою й півцарства. От вже Батій став царем.

Згадав він, що колись то його монахи притісняли, як ще він кріпаком був, та церкви строїв. От він пішов до царя, свого вже тестя, та й каже: „позвольте мені, тятенька, військо збирати, на городи хрестянські йти: хочу я Київ з церквами золотоголавими звоювати“. Цар йому дозволив,—він і пішов. Тільки що прийшов, то зразу ж таки звелів Софію руйнувати, а далі Десятинну. „Руйнуйте,—каже,—хлопці! щоб і сліду не було! а Михайлівського звелів не чіпати, бо там ченці були добрі й гарно жили зі своїми кріпаками. От вже палив-палив, а далі скомандував: у Лаврію. А монахи, хоч де-які й поховались у печерах, і пізнали його, та взяли, зібрали всю святиню і вийшли до нього з хрестами й корогами. Поперед усіх йшов гумен та на височенній палиці держав той квіток, що Батій колись дав ченцям. Батій, хоча вже був бусурманом, а вже ж од свого не міг відрікатись. Як побачив той квіток, та навіткача; прибіг до Дніпра, сів у човна і посеред Дніпра лопнув.

З того часу св'ята Лаврія—кажуть люде—так запустіла, що в ній під престолом вовчича дітей виводила. От таке то було колись; тепер цього й сліду немає.

Перший військовий підскарбій (1663—1669) Роман Ракушка.

(Нарис його життя та діяльності).

IV.

Переглядаючи сучасні звістки про Ракушку, треба згадати, що р. 1665 го (як це бачимо з листа Переяславського полковника Данила Єрмоленка до гетьмана) Ракушка прийняв в Ніжині від Єрмоленка „в'язня Улізка Якова, Корсунца, которой былъ ушолъ до Опары“¹⁾, звідки видно, що в віданні Ракушки була й Ніжинська в'язниця. Під цей час (серпень 1665 р.) Ракушка виконував також і обов'язки Ніжинського наказного полковника²⁾.

До нашого часу зберіглося кілька листів Ракушки до Бруховецького за той період, коли останній поїхав до Москви (в другій половині 1665 р.) й тут „ударилъ челомъ его царскому величеству всіми городами Малороссійскими“. Ракушку гетьман не забрав з собою до Москви, мабуть для того, щоб мати на Україні цю вірну людину. Листи Ракушки мають в собі цікаві подробиці що до відносин з воеводами, харчування „ратныхъ людей“ та інших подій того часу. Ось, наприклад, що пише Ракушка гетьману про Ніжинського воеводу Івана Ржевського, згаданого вище:

„О нашемъ новомъ воеводѣ о Иванѣ Ивановичѣ извѣщаю, что исперва починаеть хорошо жить, толко о запасѣхъ докучаетъ, при которомъ имѣеть быти 2000 людей. Чтoby тѣхъ всѣхъ кормить, имъ же надобно по осмачкѣ на четь года, а головѣ 3, то всякому головѣ по пол-13 осмачки³⁾, сотникови 18, всякому сотнику по 3 осмачки, и

¹⁾ Улізко, Яків Петрович, 1659—1660 р.р. був Корсунським полковником, а пізніше (1676—1678 р.р.) Стародубовським полковим писарем. В листі Єрмоленка говориться про відправку Улізка до Романовського: очевидно, це той же Ракушка. А. Ю. и З. Р., VI, стор. 29, 30.

²⁾ Архів бувш. Черніг. Двор. Деп. Зібр., д. № 803, л. 63.

³⁾ Себ-то по 12½ осмачок кожному.

того росходу много будетъ. То толко въ одномъ Нѣжинѣ, а въ иныхъ городахъ того жъ хотять. Богъ знаетъ, если то все съ однихъ мельницъ имѣть быти", вигукує Ракушка... „На сю четь,—продовжує він росповідати про свої труднощі та справи,—началь я воеводѣ нашему отдавать и все отдавъ, и какъ роспись буду имѣти отъ него, тотчасъ въ Черниговъ побѣгу, чтобъ и тамъ не скорбѣли до счастливого возвращенія вашей милости, добродѣя, которого съ любовію ожидаемъ, чтобы подобный всему дѣлу урядъ былъ... Для Бога, изволь ваша милость, добродѣй, о Украинѣ не забывати и къ ней спѣшити!“...

Ледве Ракушка встиг написати цього листа, як до нього „прислалъ господинъ Данко козаковъ съ Кодаку о борошнѣ и о шубахъ, и о полотнахъ, о сапогахъ, которой листъ,—пише Ракушка,—посылаю къ вашей милости, добродѣю, а здѣсь радѣти буду, чтобъ то войско потѣшити борошномъ и шубами какъ скоро, чтобъ ся не разошли; о чемъ молю, изволь ваша милость, добродѣй, чрезъ писаніе мнѣ дать вѣдомо, что о томъ чинити"... А „потѣшити“ цимъ всѣмъ кодачанъ конче потрібно було, бо Кодацький полковникъ Харько Кривий засвідчував наказному гетьману Данилу Єрмоленку, що коли цього „пріятства“ не буде, „и борошна, шубъ, шапокъ, сапоговъ и холстовъ не дадите, то подлинно всѣ пойдуть съ Кодаку, не уйму никого, развѣ только самъ останусь въ Кодакѣ, понеже трудно сильно нашихъ удержати!“...

Зміст листів Ракушки за цей час не обмежується тільки повідомленнями про ділові та інші справи: до Ракушки, як до близької та довіреної людини гетьмана, зверталися різні особи за порадою й з свого боку сповіщали його про різні відомості та чутки для докладу гетьманові. На підставі де-яких відомостей Ракушка, не вважаючи на те, що наказним гетьманом був не він, а Єрмоленко, робив різні відповідальні розпорядження, при чому Єрмоленко також вважав потрібним листуватися в де-яких справах з військовим підскарбієм. Навіть відомий діяч того часу, Методій Филимонович, єпископ Могилівський та Оршанський, шукав у Ракушки протекції й користувався його близькістю до Бруховецького. Повідомляючи, „впрямъ слезами поливающе“, Ракушку про невдачі прихильників Бруховецького—Дрозда й Децика й про непридатність Київського воеводи, який, по-перше, „человѣкъ древней, къ ратному дѣлу ни къ чему не подобенъ, второе-жъ, болѣнъ ногами и не ходитъ, и чрезъ избу не перейдетъ“,—Методій просить Ракушку: „Бога ради, умиласердися, пиши ваша милость, къ господину гетману, чтобъ билъ челомъ о скоромъ отпускѣ и спѣшилъ сюда, понеже безъ головы составы всѣ мертвы. Да и къ гетману наказному, хотя-бы ужъ имѣлъ попеченіе о Києвѣ, чтобъ не утеряли; да и къ боярину, если имѣетъ ийти, чтобъ шолъ, а когда не поидетъ, то-бъ отказалъ, чтобъ вѣдали, да умышляли, что цѣлсе лѣто

идеть, а все въ Сѣвску. Пиши ваша милость, для Бога, и посылай днемъ и ночью!¹⁾

В иншому листі до гетьмана Ракушка сповіщає, що з приводу поводження німців (себ-то московських піших полків з чужоземців), які стояли в Котельві й Куземині й робили утиски місцевим людям, він звертався до боярина Петра Вас. Шереметева, але й наказ його Гадяцькому воеводі не дав наслідків. „Изволь ваша милость,—просить Ракушка гетьмана,—тщаніє имѣть, чтобъ тѣхъ нѣмцовъ оттолѣ свести, сохрани Боже, чтобъ межъ собою задору какого не учинили, понеже и въ тѣхъ слободахъ люди своевольны!“

Можна думати, що для Бруховецького ці листи Ракушки, як свідкування вірної людини про події й настрої на Україні, були дуже потрібні, бо Ракушка писав до нього часто й напевне робив це з доручення гетьмана. Відносини з московськими воеводами—одна з головніших тем цих листів, бо цих відносин не було заведено до певних рамок, і тому Ракушка перебував часто в тяжкому становищі й вимагав від гетьмана інструкцій і вказівок. Ось одна з ілюстрацій що до цього. Путивльці забили козака Рекаленка. Ракушка звернувся до Путивльського воеводи з проханням, щоб той вислав кого-небудь до Конотопу, „для сыску того убійства“, але воевода в відповіді вимагає, щоб всі зкривджені йшли з скаргами до нього до Путивля й щоб туди було вислано й убивця. „А тотъ убивца,—повідомляє Ракушка,—въ неволѣ возлѣ тѣла покойникова до росправы²⁾, и козака не велѣлъ я хоронить, доколѣ того сыску не будетъ... И я не знаю, что съ тѣмъ дѣлать, что воевода не хочетъ управы чинить, а здѣсь братья и жена того упокойника мнѣ докучаютъ. О томъ изволь, ваша милость, добродѣй, боярина Петра Михайловича доложить, ибо преже сего такова убивства не бывало“...

Ми не будемо більше переказувати змісту інших листів Ракушки до Бруховецького, Єрмоленка та інших. В кожному з них він сповіщав про різні військові події й інші українські справи, висловлював здогади й припущення, що „Дорошенкова надежа почела утопати“, давав серйозні накази Єрмоленку ускромити полковників, що були наставлені гетьманом „зъ гультайства запорожского“ й дуже бешкетували та грабували нарід і т. и. Один з цих полковників, якийсь Павло, навіть ледве не вбив Ракушку, але ж він сховався. „А когда впредъ помощи и потверженія мнѣ отъ вашей милости не будетъ отъ полковниковъ,—пише він в одному з листів до Єрмоленка,—съ

¹⁾ А. Ю. и З. Р., VI, стор. 36. Соловьевъ, Исторія Россіи, кн. III, стор. 149. Див. також А. Ю. и З. Р., VII, стор. 11.

²⁾ В давні часи на Україні „забойцу“ приковували ланцюгом до труни вбитої ним людини й лишали в такому стані до похорону.

ними же болшъ не могу на услугъ его милости пана гетьмана [быти], понеже всякому свое здоровье мило, а похвалками на здоровье трудно жить"... В цих рядках вже, дійсно, чувається безнадійність... Майже в кожному своєму листі Ракушка просить гетьмана повернутися на Україну, тим більше, що за довгою відсутністю певних відомостей про те, як було прийнято гетьмана в Москві, серед народу почали ширитися різні несприятливі Бруховецькому чутки. Ракушка хоча й писав „до всього війська Запорозького“, „какъ съ любовію принято и всякую почесть воздано“ було гетьманові на Москві, „толкожь,—додає він,—есть такіа безумныя, что, не вѣря тому, небылицу говорятъ"... А в той час гетьман, здається, зовсім забув про свій „рейментъ“, почав справу з одруженням і довго не повертався. Нарешті, наприкінці 1665 р. „боярин і гетьман“ приїхав на Україну, й Ракушці стало трохи легше, але в той же час наслідки пробування Бруховецького на Москві—приїзд воевод та „переписчиковъ“ для оподаткування млинів—вже відразу, як ми це бачили вище, наклали на Ракушку нові тяжкі обов'язки та викликали низку непорозумінь та труднощів в сфері його діяльності. Але все ж таки становище Ракушки покращало, бо йому не треба було більше самому розв'язувати складні питання, та й відповідалості такої, як за часів пробування гетьмана на Москві, він тепер не ніс: гетьман мусив сам вирішувати справи й встановлювати відносини між воеводами й народом та взагалі вести внутрішню політику. Однак, таке більш-менш добре становище для Ракушки тягнулося доти, доки Бруховецький користувався хоча маленькими симпатіями серед народніх мас. Коли ж нові порядки, ним заведені, нарід став почувати добре, тоді й становище Ракушки погіршало; сталося ж це дуже скоро після повернення гетьмана з Москви.

Ще до від'їзду відомого нам „дьяка“ Фролова з України, Бруховецький просив у нього захисту від Переяславських „своевольныхъ людей, которые до бунту и до шерпанины охочи работаютъ, а хлѣба пахатъ и собою жить лѣнны“, та повідомляв, що в таких елементів вже „выростаєть злой замыслъ на смуту и на нелюбье про него, боярина и гетмана“. При цьому гетьман просив „дьяка“, щоб той сповіщав його про подібні справи з Ніжина „черезъ войскового подскарбія Романа Ракушку; а Романъ,—запевняв „дьяка“ гетьман,—„великому государю вѣренъ и ему [гетьману] послушенъ“. Головною причиною того, що Бруховецький не користувався популярністю серед народу, були заведені ним новини: його „боярство“, воеводи, збирання податків цареві та пиха гетьмана. В Переяславі Фролов довідався від воеводи Бердєєвського, що „козаки боярина и гетмана всѣ не любятъ“. „У насъ де,—говорили козаки,—въ предкахъ бояръ не бывало, а онъ де заводитъ новой образецъ и волности де наши отъ насъ всѣ отходятъ, да

и приходъ де къ нему сталъ тяжекъ"... Від себе Вердеревський додав, що „государевыхъ людей, которые живутъ въ Переясловлѣ, козаки зовутъ злодѣями и жидами"... Коли Фролов приїхав до Ніжина, він бачився з Ракушкою, повідомив його про те, що чув в Переяславі, а той сповістив гетьмана. Бруховецький пояснював Фролову все це іншими причинами. Він писав Фролову, що козаки виявляють таку „шатость“ тому, що ніби-то бачуть „вездѣ въ Малороссійскихъ городѣхъ при воеводахъ малолюдствіе, и чтобъ великій государь указаль въ Малороссійскіе города ратныхъ людей прибавить“¹⁾... Звичайно, Бруховецький добре розумів, чому нарід був проти нього, але користувався кожним випадком, щоб просити в Москві побільшення московського війська на Україні. Як відомо, Бруховецький нарешті почав виганяти воевод з України, але було вже пізно: нарід не забув того, що воевод покликав сам „боярин і гетьман“. В червні 1668 р., як каже Самовидець, Бруховецького „голота тиранско забили и замордовали на полю“ під м. Опшним, в присутності Дорошенка... „И такъ скончилось гетманство Бруховецкого“, додає Самовидець²⁾.

V.

Що переживав в цей критичний для себе момент Ракушка, де він був і які в нього плани були що до майбутнього свого життя та діяльності? Він мусив, звичайно, зрозуміти, що близькість до Бруховецького не лишала йому місця при Многогрішному, який був прихильником Москви й тому повинен був дивитися на Ракушку підозріло, принаймні для того, щоб самому заслужити довіря з боку царя. Ми знаємо, що серед людей, про яких говорили, що вони „вѣдали“ вкупі з Лазарем Барановичем та Петром Рославцем про „измѣну Ивашки Брюховецкого“, був і Ракушка³⁾. Але в той же час Многогрішний спочатку своєї кар'єри також вів боротьбу з Москвою й настоював, щоб з України було виведено воевод та військо, і тому до його остаточного обрання гетьманом (березень 1669 р.) питання про попередню діяльність Ракушки та його відношення до Москви особливо гостро не виникало. Навпаки, де-який час Ракушка й при Многогрішному виконував обов'язки військового підскарбія; це ми бачимо з одного документа, писаного в кінці січня 1669 р., в якому

1) А. Ю. и З. Р., VI, стор. 100—102.

2) Лѣтопись Самовидца, стор. 100.

3) В квітні 1668 р. „черкаси“, яких захопило московське військо під Почепом, заявили, що „про измѣну вѣдали съ Ивашкомъ Брюховецкимъ Новгородской епискупъ Лазоръ Барановичъ, да Нѣжинской писарь Романовскій да изъ Почела Петрушка Рословецъ, а опричь де ихъ про измѣну никто не вѣдалъ“ (В. Эйнгорнь Очерки, стор. 453). Романовський—звичайно, той же Ракушка.

Ракушку ще називають „его милостью паномъ подскарбіємъ войсковымъ“¹⁾; крім того, Ракушка повинен був подати новому гетьманові справоздання своєї діяльності, здати майно і взагалі весь військовий скарб, а для цього потрібний був досить довгий час. І тільки тоді, коли Многогрішний вибрав певну лінію свого поведження до Москви, мусила скінчитися службова діяльність Ракушки й на цей раз—вже назавжди...

Сучасні документи дають нам можливість зрозуміти ще ясніше причини катастрофи, що спіткала Ракушку 1669—1670 р.р. й примусила його не тільки відмовитися надалі від більш-менш помітної діяльності, але зовсім її змінити й навіть втекти на правий бік Дніпра²⁾.

Ракушка, покинувши Ніжин і взагалі Лівобічну Україну, втік до Дорошенка, й 1670 року ми його бачимо Брацлавським протопопом: козацьку шаблю прийшлося йому змінити на попівську рясу! Очевидно, для цього були необхідні особливі підстави. І дійсно, підстави такі були, а саме—його сварка з Многогрішним, що захопив все його майно, а самого вигнав (принаймні, так з'ясовував пізніше цей свій крок сам Ракушка). На якому саме ґрунті виникла сварка, ми не знаємо; могло це статися або при здачі скарбових справ та майна, або—Многогрішний пограбив Ракушку, як „измѣнника“. Одначе, Ракушка не відразу піддався Многогрішному й повів з ним завзяту боротьбу, якою заподіяв гетьману багацько клопоту. В цій боротьбі виявилася надзвичайна здібність Ракушки обстоювати свої інтереси, дотепність та упертість.

В цей час (1670 р.) Україна поділялася на дві частини: в одній був гетьманом Многогрішний, в другій—Дорошенко. І духовна влада теж не була єдиною: в Києві мітрополіт Тукальський домагався, щоб східня паства підлягала йому, а в Чернігові Баранович хтів зайняти перше місце серед місцевих ієрархів. З листа Барановича до царя ми довідуємось, яким чином Ракушка скористувався цим становищем, щоб через Тукальського нашкодити Многогрішному; з інших же сучасних свідoctв, що торкаються цього епізоду, ми довідуємось і про всі подробиці та підстави для сварки Многогрішного з Ракушкою³⁾.

1) Див. додаток, акт з 30 січня 1669 р.

2) Користуємося нагодою, щоб подати тут одну відомість про порядок збудування млинів за часів Самойловича. 19 січня 1674 р. Крелевецький уряд, заслухавши заяву Тишка Васильовича про те, що він займає для млинової греблі місце на р. Реті й „уваживши, же дѣло доброе,—ку пожитку войсковому и своему хочеть Тишко учинить“,—дав йому „фундушъ“ при умові, аби Тишко дав „по уфундованню гребли енераловъ войсковому обвѣщение“ (Рум. Опись, п. Ніжинський, т. 61). Очевидно, „енералъ військовий“ заступив місце підскарбія військового часів Бруховецького й що обов'язки їх були тотожними.

3) Цітуємо далі по Соловйову (кн. III, стор. 411—415), де, на жаль, витяги з документів приведені у перекладі та перерібі на російську мову.

„Попъ Романовскій,—писав Баранович до царя,—который передъ тѣмъ въ Нѣжинѣ былъ козакомъ, зашедши на ту сторону Днѣпра, поѣхалъ отъ митрополита Тукальскаго въ послахъ къ св. Мееодію, патріарху Константинопольскому, и хитростію виправиль на гетьмана Демьяна Игнатовича неблагословенный листъ, чтобы его этимъ неблагословеньемъ застращавши и міръ въ обиду подавши, смуту на сей сторонѣ Украины учинить. Хотя гетьманъ вашего царскаго величества и не находится подъ зависимостію Константинопольскаго престола, однако, нельзя же не обращать вниманія на имя и власть вселенскаго патріарха. Демьянъ Игнатовичъ удивляется вмѣстѣ со мною такъ неосторожно выданному патріархомъ неблагословенію, что не можетъ не оскорбить и вашъ пресвѣтлый престолъ, потому что Демьянъ Игнатовичъ вашего войска гетманъ. Онъ бьетъ челомъ, чтобы ваше царское величество ходатайствовалъ предъ патріархомъ Константинопольскимъ о благословеніи ему, и чтобы впередъ патріархъ такъ неосторожно клятвенныхъ листовъ не выдавалъ; достойнѣе клятвы тотъ, кто ее обманомъ у св. патріарха виправиль и вашего царскаго величества престолъ укорить дерзнулъ. Въ этой патріаршей неблагословенной грамотѣ Демьянъ Игнатовичъ и гетманомъ не названъ; названъ простымъ именемъ—Демкомъ Игнатенкомъ; мало ли есть Демковъ Игнатенковъ, но гетманъ одинъ—Демьянъ Игнатовичъ“... При цьому листі (кінець його не приводимо) була надіслана цареві й неблагословенна грамота (підписана 8 квітня 1670 р.), яка цікава для нас не тільки своїм змістом, але й вказівками на пограбування Многрішним майна в Ракушки. Ось її текст:

„Мееодій, Божією милостію архієпископъ Новаго Рима, великій патріархъ.—Честный отецъ Романъ, протопопъ Бряславскій, извѣстилъ насъ, что во время войны и смятенія межъ людьми, Демко Игнатенко овладѣлъ домомъ онаго іерея и пограбилъ имѣніе его: чотыреста осмачекъ хлѣба, шесть котловъ великихъ, чотыре коня, полтараста свиней, двѣ сабли оправныхъ позолоченныхъ, пятьсотъ золотыхъ денегъ, а самого его изгналъ. Если Демко Игнатенко отдасть протопопу все, что взялъ, въ цѣлости, безъ отговорокъ, по доброй волѣ, то будетъ благословенъ; а если не захочетъ отдать, то да будетъ отлученъ отъ Бога, проклятъ и не прощенъ, мертвый да не разыплется никогда, до уреченнаго суда; камни, дрова, желѣзо да истлѣютъ и разыплются и земля разсядется, онъ же никогда. И пожретъ его земля, яко Даазна и Авирона; гроза Божія верху главы его, имѣніе его и труды да будутъ прокляты и да не узритъ счастья никогда. Имѣніе его вѣтромъ да поидетъ, напоследокъ же и самъ да обратится ни во что; да познаетъ самъ, яко не съ нимъ Богъ, и св. ангелъ Божій на страшномъ судѣ не при немъ; отлученъ отъ

церкви Христовой, чтобы его къ церкви никто ни припускалъ, и дабы его не благословилъ и не кадилъ, дара Божія не давалъ, и у трапезы никто съ нимъ не ѣлъ и не пилъ, и не сидѣлъ съ нимъ, и не прощался съ нимъ, и здоровья не сказывалъ, и когда умереть, чтобы его тѣло не хоронилъ подъ тяжкою нашею клятвою архипастырскою и отлученіемъ отъ церкви того іерея, который его похоронить; и будетъ на немъ проклятiе св. 318 богоносныхъ отцовъ Никейскаго собора, доколѣ не отдастъ всѣхъ вещей, взятыхъ отъ отца господина Романа"...

Не трудно собі уявити, яке вражіння повинна була б зробити на нарід ця грамота, коли-б про неї він довідався. Тому цілком зрозуміло, що Многогрішний, як тільки до нього дійшли про грамоту певні відомості, почав зараз же клопотатися про те, щоб грамоту не було оголошено. Очевидно, Ракушка зумів помститися над Многогрішним, вибравши цей шлях, але головною метою його була не стільки помста, скільки повернення майна, пограбованого гетьманом. Тому Ракушка, коли повернувся з подорожі до Константинополя, вжив усіх заходів, аби помиритися з Многогрішним та одібрати своє майно. 8 червня 1670 р. Ракушка надіслав гетьманові копію „проклятої“ грамоти та листа, в якому повідомляв, що зміст грамоти поки що тримається ним в таємності, й коли він згодиться повернути все пограбоване добровільно, то тоді й оригінал грамоти буде надіслано; коли ж згоди між ними досягнуто не буде, то Ракушка буде примушений просити Тукальського, щоб він дав розпорядження оголосити грамоту по церквах західної України та щоб мітрополіт видав наказ до Барановича оголосити її також і по церквах Чернігівської єпархії. З свого боку Тукальський також надіслав до Многогрішного копію документа, але гетьман не тільки не дав обіцяння мітрополітові повернути Ракушці майно, ніби то в нього пограбоване, але рішуче заявив, що нічого в Ракушки не забірав. Многогрішного в цій боротьбі з Ракушкою підтримував Лазарь Баранович, при чому притяг до цієї справи навіть і самого царя, до якого виправив відомого протопопа Семена Адамовича. Останній повіз до Москви копію грамоти, лист, уривки з якого нами було приведено вище, та прохання заступитися за гетьмана. В липні 1670 р. Адамович дістав від царя обіцяння послати до візантійського патріарха в цій справі певного грека, а скоро після цього до Константинополя з Москви дійсно було виправлено перекладача Христофорова.

Пробування Христофорова в Константинополі залишило після себе низку відомостей, що торкаються того часу, коли там був Ракушка; між иншим, з них виясняється, що Ракушка виконав тут і різні доручення Тукальського та Дорошенка.

Христофоров розповідає, що, прибувши до Константинополя, він передав патріархові та його синодові царську милостиню й грамоту, в якій цар, з одного боку, просив зняти з Многогрішного прокляття, а, з другого,—вимагав покарання „поклепника“ Романовського; крім того, цар просив патріарха, аби він надалі царських підданців не відлучав од церкви. З розмови між Христофоровим та патріархом вияснилося, що Ракушка клопотався не тільки про відлучення Многогрішного, але привіз до патріарха грамоти від Дорошенка й Тукальського, які просили поставити львівським єпископом „латинця“ Симеона; Симеон раніше був посвячений до цієї катедри двома „запрещеними“ мітрополітами й при тому тоді, коли патріарх вже посвятив до Львова єпископа Іосифа. Патріарх в цьому відмовив, але Ракушка поїхав до султана й привіз від каймакама Мустафи-паші грамоту, в якій султан наказував патріарху задовольнити прохання Дорошенка, що був в цей час під протекторатом Турції. Патріарх знову відмовив Ракушці, але й Ракушка не хтів попускати: він удруге поїхав до султана й на цей раз дістав грамоту вже від нього самого з наказом негайно задовольнити прохання Дорошенка. „Тут,—розповідав патріарх Христофорову,—мені нічого було робити: одставив я єпископа Іосифа й благословив Симеона“. В цей самий час Ракушка просив патріарха проклясти Многогрішного, який заволодів його майном, при чім не сказав ясно, що Дем'ян—гетьман та підданець царя. „Я,—говорив патріарх,—порадившись зо всім собором, дав Романовському на Дем'яна прокляту грамоту, у якій написано: як що дійсно так, то анатема“.

При таких обставинах Ракушка дістав „прокляту“ грамоту на свого ворога. Патріарх казав правду, що Ракушка його в цій справі обдунив, бо дійсно в грамоті йде річ про Демка Ігнатенка й нічого не сказано, що цей Ігнатенко—гетьман, хоч для кожного й було ясно, що прокляття накладалося на Многогрішного, а не на когось иншого. Це ще раз доводить, що Ракушка був дуже спритною людиною...

Христофоров почав просити патріарха зняти з Многогрішного прокляття. „Учини, святійший патріархъ, по прощенню царскаго величества,—говорив він,—изволь дати прощальную грамоту гетману Дем'яну Ігнатовичу и съ тѣмъ отпусти меня къ царскому величеству“.—„Никакъ мнѣ этого сдѣлать нельзя,—відповів патріарх;—еслибы отъ этого мнѣ одному приключалась бѣда, то я принялъ бы съ радостію, но опасаюсь, чтобъ не навести бѣды всему христіанству: пошлю я къ Дем'яну Ігнатовичу прощальную грамоту, а онъ станетъ этимъ хвастаться, узнаетъ Дорошенко,—тотчасъ отпишетъ къ султану, и будетъ отъ этого великое кровопролитіе“... Справа, до якої притягнув патріарха Ракушка, була дійсно складна... Але Христофоров

настоював та переконував патріарха, задовольнити бажання царя й знайшов компроміс: „Опасаться тебѣ нечего,—говорив він:—прощальную грамоту отвезу я къ царскому величеству, а царское величество изволить отослать ее къ гетману и прикажетъ, чтобы держалъ ее при себѣ, для души своей, а хвалиться ему предъ народомъ не для чего“. Нарешті, патріарх, переконаний Христофоровим, згодився задовольнити прохання царя й видав (в вересні 1670 р.) грамоту, якою прокляття з Многогрішного було знято¹⁾.

Нам напевне невідомо, чи була оголошена ця „проклятая“ грамота, чи ні; можна думати, що формального оголошення грамоти не було, бо про такий факт напевне збереглися б ясні відомості, але чутки про відлучення Многогрішного від церкви розповсюдилися на Україні й при тому за допомогою самого Ракушки. Нарід навіть бачив де-які наслідки прокляття, принаймні, зв'язував з ними один випадок, що стався з гетьманом. Про це ми читаємо такий запис в одному літопису, занотований під 1670 р.: „Пронеслось от Романа Ракушки, протопопа Браславскаго, бывшего в Царградѣ, что якобы патриархъ соборно проклиналъ гетмана Многогрішного, знать по Дорошенкову у Порти турецкой прошенію, за подступъ въ гетманствѣ; и когда Многогрішний, з горницы идучи, зашибся, то нѣкоторые думали, что то по оному проклятію“²⁾. Самовидець про цей випадок каже ще ясніше й з більшою певністю зв'язує його з прокляттям: „Протопопа Браславскій вивезлъ соборную клятву от святѣйшого патриарха на заднѣпрянскаго гетмана Демяна Многогрішного, которій, в пиху вознесшися, легче себѣ тоє поважилъ, еще ся срожачи, але зараз оного Господь Богъ скаралъ, же спадши з данку, шию былъ зломалъ, же часъ немалій не могль говорити, що, пришовши до здоровья, не хотѣлъ ся упам'ятати, що напотомъ оному наговодилось зле“³⁾. Цими невеликими наслідками боротьба Ракушки з Многогрішним, здається, й закінчилася, і, таким чином, Ракушці не вдалося одержати забране раніше майно та гроші; принаймні, ніяких звісток про це не маємо...

VI.

Після року, що, приніс Ракушці стільки клопоту, ім'я його майже зовсім не зустрічається в давніх документах, і тому нам лишається сказати про нього небагато.

1) Про цей епізод з життя Ракушки розкипані відомості по різних джерелах, з яких ми використали такі: Солов'євъ, „Исторія Россіи“, кн. III, стор. 411—415; В. Эйнгорнъ, „Очерки“, стор. 696—699, 701, 702, 709; Лѣтопись Самовидца, стор. 103—109; Письма преосвященнаго Лазаря Барановича, вид. 2-е, стор. 123—129.

2) „Краткое описаніе Малороссіи“, стор. 272.

3) Лѣтопись Самовидца, стор. 109.

Як довго пробув Ракушка на правому березі Дніпра—невідомо; думаємо, що поки Многогрішний був гетьманом, Ракушці зовсім було неможливо повертатися на батьківщину, але, коли цей гетьман був засланий до Сибіру „за измѣну“, Ракушка спокійно міг переїхати на Лівобережжя. Моменту цього ми, на жаль, не знаємо. Нам лише відомо, що Ракушка на цей раз оселився в м. Стародубі, де одержав парафію при Миколаївській церкві; в лютому 1676 р. він, як протопоп Браславський і священник цієї церкви, записяг цареві Федорові¹⁾.

Користуючися докладним заповітом Ракушки, можемо досить ясно уявити собі зріст господарства Ракушки. Він, кинувши зовсім політичну діяльність, всю свою енергію приклав тепер до справ господарчих і вів їх добре, бо число куплених їм різних хуторів, дворів та ґрунтів досить велике. В цей момент свого життя (1670-ті роки) Ракушка мав коло 50—55 років, отже ще не був дуже старим, до того в нього ще була численна сім'я, про яку треба було піклуватися.

Оселившись в Стародубі, Ракушка купив тут в Оксани, жінки Ничипора Кигалки, двір, сусідній з дворами Степана Тимохвієвича Злотника та Івана Мороза, „а з двохъ сторонъ улицы: одна—от церкви пробитая, а другая улица от двора его милости пана полковника Стародубовского Михайла Миклашевского“; далі Іван Бирло (Берло) продав йому: свій „хутор за рѣкою, з садомъ и огородами“, та хутор з млином в селі Яремині, що належав Берлу та його „братанці“ Анні Бирловні²⁾, сіножать „в Спаском, об межу Стефана Улѣзченка“; від козака Бориса Ракушка купив в Яремині ще двір з полями й сіножатями, а від Матвія Симоненка ще двір з нивами й сіножатями. В Ніжині в володінні Ракушки також було невелике майно, право на яке не було ним утеряно, а саме: „кґрунтъ Нѣжинскій, двориска, поля и лѣси в Бобрику и сѣножати в Трушонцѣ“; сіножать з лісом і поле пахатное; „комора в ринку, в ряду крамном, противко церкви св. Николая,—на рогу у переулку одно окно, а другое окно тоей же комори у рядѣ красномъ“; тут же, на Ніжинському ринку, в Ракушки було ще два „окна“. Але цим (не-

¹⁾ М. А. М. Ю., Дѣла Малорос. приказа, кн. № 42.

²⁾ Родовід Берлів починається з Дмитра Берля, який мав двох синів; перший з них, Іван Берло був сотником Мглинським (1671—1672) і доводився свояком стародубовському полковнику Тимофію Олексійовичу (1676—1678, 1687—1689); другий, також Іван, жив в Переяславському полку й був раніше Вороньківським сотником, а потім Переяславським полковим суддею й помер 1720 р. Жонатий він був тричі: 1) з Прасковією Якимовною Сомковою, дочкою гетьмана, забитого Бруховецьким; 2) з Тетяною Щуровщанкою, вдовою Павла Рустановича; 3) з Ганною Мазепетівною: Ганна Берлівна вийшла за священника с. Нехаєк, Антона Тарловського.

великим, правда) майном не вичерпувалося все господарство Ракушки: він ще володів, з надачі гетьмана Самойловича, в полковій Стародубовській сотні селом Новосьолками, що було відібрано для цього від Стародубовського магістрату. Це було невеличке село, в якому 1723 року було лише „14 козацьких дворів, 16 дворів ґрунтових посполитих і 9 хат „бобилей“¹⁾. Чи була ця надача признанням з боку Самойловича давніх праць Ракушки коло військового скарбу та інших тогочасних справ, чи Ракушка чимсь особливим прислужився наступнику Многогрішного,—невідомо. Але й Мазепа, скоро після того, як одержав гетьманську булаву, ствердив Новосьолки за Ракушкою. 21 жовтня 1687 р. Мазепа, „маючи в-особливомъ респектъ... рейментарскомъ учтивую духовную особу, велебного в Богу господина отца Романа Ракушку, священника церкви святого Николая, в мѣстѣ Стародубѣ стоячое, а вѣдаючи его побожность, же щоденние такъ за ихъ царское пресвѣтлое величество и за все войско, яко и за... рейментара, до Бога при безкровнихъ офѣрахъ отправуючиися молитви“, „заховав“ „при немъ село Новосюлки, в Стародубовскомъ полку лежачое, зо всѣми до него приналежными пожитками, якое онъ и предъ симъ в своемъ з ласки войсковой мѣвалъ уживанню“... „Вѣдаючи теди,—пише далі Мазепа в цьому акті,—о такой волѣ нашой, такъ войтъ тамошній з громадою абы належитое отдавалъ послушество, опрочъ козаковъ, якихъ волность цѣла быть повинна, честной помененной особѣ, яко жадень з старшини и чернѣ в отбираню належитыхъ добръ не чинилъ перешкоди, симъ листомъ нашимъ, *честному отцу до ласки нашой даннимъ*, варуемъ“²⁾... Таким чином, цією маєтністю Ракушка як за Самойловича, так і за Мазепи, володів лише „до ласки войсковой“, щоб то село Новосьолки гетьман мав право відібрати від нього кожного дня: Ракушка, не маючи за собою заслуг військових, не мав права і на маєтність та труд тих посполитих, що в ній жили.

Останні десятиліття свого життя Ракушка прожив більш-менш спокійно в Стародубі, піклуючися про свої дітей та господарство, в якому допомагали йому його діти й онуки. Одначе, в житті Ракушки за цей час було також декілька випадків, які ніби-то вказують на нещастя, що його переслідувало й тепер, коли він, здавалось, вже зовсім покинув політичну діяльність і решту днів хотів прожити тихо. Як раз в той час, коли Ракушку ми вперше зустрічаємо священником при Старо-Микольській Стародубській церкві, а саме 1676—1677 р., Стародуб переживав тривожні часи в зв'язку з авантюрою полковника

1) Лазаревський, „Опис. стар. Малор.“, I, стор. 152.

2) Генер. слідство о маєтностях Стародуб. полку, л. 141; Румянц. Опись Малор., п. Старод., т. 81.

Рославця, що хотів визволитися з-під влади Самойловича, і великою пожежою, що трапилася в цьому місті. Як розповідає Самовидець, пожежа почалася з тієї церкви, де був священником Ракушка: „а найпервій тая церковь загорѣлася святого Николая, в которой проклятіе читано пастирское при службѣ божой и свѣчки гашено на проклятіе Шубою, священникомъ Чернѣговскимъ, зосланимъ от архиепископа, и от тоей церкви усе мѣсто вѣгорѣло“¹⁾... Сталося це 17 травня 1677 р., при чім автор літопису гадає, що нещастя це було „скараннямъ бозскимъ“ на мешканців м. Стародуба за їх гріхи. „Бо,—доводить він свою думку,—в томъ мѣстѣ всчалася ненависть першая: полковникъ противъ гетмана, священники межи собою, осмъ на двоухъ, немалъ цалій рокъ турбовались; межи козаками и посполитими свари, позви, а знову зась корчми, шинки немалъ в каждомъ дворѣ, а при шинкахъ безецности и частіе забойства, а за вшетечность жадной карности не чинено, але тое в жарти оборочано, любо яка явная курва, пиятики без удержання, набоженства оспалость; бо духовнихъ нѣ за що не мѣли, хлюбячися оздобою церковей божіихъ, отказючи, же „намъ трудно отъ поповъ и священниковъ“; любо наминали, не слухали, але от таковихъ, которіе ихъ за зброднѣ до покути приводили, з гнѣвомъ отходили и по своихъ воляхъ себѣ духовнихъ шукали, не жалуючи за грѣхи“...

Нам невідомо, як поведився в цей час у Стародубі Ракушка й до якої партії місцевого духовенства він належав під час боротьби між священниками, про що згадує Самовидець („священники межи собою, осмъ на двоухъ, немалъ цалій рокъ турбовались“). Ми можемо тільки припускати, знаючи Ракушку, що він неодмінно приймав діяльну участь в цій боротьбі. Також слід припустити, що Ракушка приймав участь і в проголошенні Шубою анатема на мешканців м. Стародуба за те, що вони побили священника Якова (р. 1676), бо анатемі було проголошено в тій самій церкві (Микольській), де він служив. Але подробиць цих подій не знаємо.

Після пожежи 1677 р. Микольська церква була відбудована, але 1690 р. знову згоріла, після чого була 1691 р. збудована коштом полковника Михайла Миклашевського „з товариствомъ и панамы мѣщаны“²⁾. Тепер Ракушка міг спокійно священствувати... Він дожив до дуже глибокої старости. 1701 року, маючи коло 30 років, він почував себе настільки недужим та слабим, що вирішив зробити духовний заповіт, якого написано було в Стародубі 17 травня цього року. Документ цей, для нас надзвичайно цікавий, уявляє з себе ти-

1) Лїтопись Самовидца, стор. 134—136.

2) Філарет, „Ист.-статистич. Описаніе Черниг. епархіи“, VII, 5.

повий зразок подібних актів того часу. Як і інші, Ракушка, готуючися до смерті, починає свій заповіт згадками про брєнність всього земного.

„Я, рабъ Божій Романъ Онисковичъ Ракушка-Романовскій,— пише він в заповіті¹⁾,—на тот часъ будучій священникъ Святониколскій Стародубовскій парохиялнїй, уважаючи себѣ всѣ речи в скоромъ часѣ мимо йдучие, а же і я, на сей часъ юже в лѣтах моих подейшлихъ, часто розними болями от Господа Бога бываю навѣжонъ, сподѣваю собѣ отмѣны сего дочасного жития на семъ мѣзерномъ свѣтѣ і розказаня божого, же земля естєсь и в землю пойдєшь, що южъ мнѣ тое вскорѣ приходить *в лѣтах моих подейшлих близко осмидєсятъ*, и видячы слабост здоровья мого, умислиємъ еще за зуполного здоровья и сталого умислу моего распорядити дѣты мои, жебы по моей смерті межи собою не мѣли турбацій, але на том зоставаль коженъ, як ся тутъ виразить з убогой худобы моею“... Після цього вступу Ракушка заповідає поховати його в тій же церкві св. Миколая, де й служив, а саме—„на лѣвомъ боцѣ пред образомъ святой Тройцы, християнским способомъ священническимъ“, а далі—роspоділяє майно поміж дітьми. Найбільшу частину батьківського майна одержав молодший з синів Ракушки—Константин, бо старші за нього брати були виділені батьком раніше. „Худоба зась моя,—каже старий Ракушка,—що колвекъ зостала *по многихъ упадкахъ, за грѣхы мои на мене допущенних от Господа Бога*“²⁾, и тепер зостаєт, маєт бити меншому синовѣ моему Костантию, а не кому иншому“. Останній мав одержати такі „добра“: двор в Стародубі, в якому жив Ракушка, „хутор за рѣкою, куплений от Івана Бирла, з садомъ и огородами“, другий хутор, куплений з млином в с. Яремині од того ж Бирла та його братанки Анни Бирловни; два двори в тим же селі з полями, сіножатями й нивами, а також гаями; сіножать в Спаському; два „окна“ у коморах на Стародубовському ринку.

Ґрунти, що належали Ракушці в Ніжині, а саме: „двориска и поля и лѣси в Бобрику и сѣножатѣ Трушонцѣ и за Кошелевкою сѣножат з лѣсомъ и поле пахатное“,—були віддані батьком сину Іванові й синам помершого сина Петра—Григорію й Василю Романовським при такій інтересній умові: „але тих кґрунтовъ не позволяю жадною мѣрою продавати, але *жебы памятка наша била в Нѣжинѣ, бо тие кґрунта, прийшовши на слободу, родичѣ мой лозу рубавъ и березя, и там ся будоваль, где мои двори стоят*“. В цих рядках почувається зрозуміле бажання Ракушки зберігти в своїм роді первісну садибу предка...

¹⁾ Цей документ дійшов до нас в зіпсутій копії половини XVIII в.; тому ми дозволяємо собі, де це можливо, виправляти в ньому очевидні помилки.

²⁾ Очевидно, натяк на пограбування його худоби Многогрішним.

В дальшій частині свого заповіту Ракушка торкається де-яких справ що до виділення худоби іншим своїм дітям, згадує про непорозуміння, що виникали на цім ґрунті раніше, але текст заповіта настільки зіпсутий, що де-яких місць не можна зрозуміти зовсім. Як і в кожній родині, у Ракушок також було не все добре що до поділу майн: з-за нього сварилися, й старому протопопові приходилося ще за часу свого життя налагоджувати ці складні справи...

Все рухоме майно, що раніше не було роздано іншим дітям, старий Ракушка віддав молодшому синові Константину: „останокъ зась моей худобы в сръбри, мѣди и цѣни,—тое усе синові моему меншому Костантому; нѣхто о том его не маєт турбоваты, але на усемъ моемъ господарствѣ маєт зоставаты, якъ я самъ мешкалемъ"... Цей же син одержав і всі церковні речі, які були власністю Ракушки, а саме: „апарати церковніє, ризи злотоглавние и сръбраніи; келихъ злоцѣстий работы аспурской, дискось московской работы злоцѣстій, звѣзду злоцѣстую, другій келихъ злоцѣстій з накришкою (которій на гробницу обернулем), ложицю сръбряную, крестъ стоячий і книги на увес рокъ"—але при умові, „ежели зостанет священником“. Звідси бачимо, що Роман Ракушка сподівався бачити молодшого з синів своїм наступником на парафії; як що Константин не забажав би бути священником, всі церковні речі переходили до сина Йвана, що мав роздати їх на церкви св. Миколая „и где захочет“. Серед цих річей була одна святиня, про яку Роман згадує окремо; це—„крест, в котором животворящее древо Креста“; його протопоп заповідає віддати до монастиря Межигорського. Цікаво зазначити, що цю святиню Ракушка дарує власне до цього монастиря, а не до іншого; очевидно, для нього цей монастир був найбільш улюбленим, і в цьому акті з боку Ракушки виявилася, може, далека згадка про молоді роки життя, коли йому траплялося приймати таку близьку участь в бурхливих подіях тогочасних і бувати на Запоріжжі, яке вважало Межигірря своїм монастирем. А може Ракушка гадав провести останні дні свого життя в цьому монастирі, в якому знаходили спокій багацько людей, що прожили життя своє бурхливо? Не будемо, проте, гадати, бо історичні свідцтва не дають нам ясної відповіді на це питання, хоча ми й знаємо, що після складання тестаменту Ракушка прожив ще не менш двох років. Але ці роки, можна думати, були такими тяжкими для Ракушки, що він протягом їх був майже позбавлений можливості приймати участь в житті: очевидно, старість остаточно зламала сили цієї людини. Так, 29 вересня 1701 р. Ракушка продавав за 10 талерів Семену Матвійовичу, слuzі майстратовому, „мѣстечко дворовое волное, з будинками“, яке йому заповідала просфєрня Марія „за сороковустъ души ее отправовааний“, при чім заяву про цю продаж

робив урядові від імени „велебного господина отца Романа Романовского Ракушки, священника церкви святого Николая Старого“, викарій цієї ж церкви Федір Іванович¹⁾. З цього бачимо, що Ракушка тримав ще в цей час в своїй руці господарство й розпоряджав ним, але не міг вже особисто являтися до уряду. В останній раз Роман Ракушка згадується в лютому 1703 р.; після цієї дати нам пізніше не траплялося зустрічати його імени: мабуть коло цього часу Ракушка успокоївся на віки...

У попередніх рядках ми старалися якомога докладніше розповісти про життя та діяльність Романа Ракушки, першого генерального підскарбія Гетьманщини, для чого використали всі відомі нам друковані й архівні джерела, побіжно торкалися різних історичних питань, зв'язаних з життєписом Ракушки й т. и. Наскільки нам удалося ясно намалювати цю постать на тлі тогочасного життя,—а ми якраз це мали своєю метою,—скажуть інші, але хочемо вірити, що праця наша, на яку нам прийшлося покласти досить часу й сил, не буде зайвою, й що людина, яка забажала б по цій роботі ознайомитися з типовим представником вищої верстви українського громадянства другої половини XVII в., знайде тут більш-менш вірний і правильний нарис і оцінку діяльності одного з подібних представників. Особа Ракушки цікава не тільки тим, що в ній відбилися типові риси людей того часу, характерною ознакою яких була—користуємося влучним московським виразом—„шатость“: діяльність Ракушки свідчить нам про безсумнівні позитивні гідності його вдачі, в якій нетрудно помітити незвичайну енергію, працьовитість і розум, що врятував його під час страшених катастроф, що з ним траплялися кілька разів на протязі його довгого та тривожного життя. Сумлінність, з якою Ракушка ставився до своїх обов'язків, також була однією з видатних рис його характеру; до них же треба приєднати ще одну гідність Ракушки—вірність до своїх патронів Золотаренка й Бруховецького.. І коли у читача вражіння від прочитаного все-ж таки буде складатися не на користь Ракушці, головною рисою якого перш над усе уявлятиметься його „шатость“, легкодумство і т. и., то на це ми мусимо зауважити, що оцінювати людей давнього часу можна лише на тлі сучасних їм обставин і пануючих думок, і що коли керуватися цим поглядом, то „шатость“ не буде для Ракушки чимсь негативним: в ту епоху, коли жив Ракушка, всі його сучасники були заповітрені цією „шатостью“... Отже, додержуючись цього погляду, мусимо визнати

¹⁾ Див. додаток, акт з 29 вересня 1701 р.

Ракушку однією з позитивних постатей епохи Руїни, тим більше, що й діяльність його мала головним чином творчий характер що до встановлення фінансових підвалин для тодішньої української державности¹⁾...

В. Модзалевський.

Духовний тестамент Ганни Щеневської Остапової Тальнової.
5 серпня 1655 р.

Во имя Отца і Сн̄а і С҃҃аго Дх̄а, амин. Я, Анна Сченевская Евстафиевая Талковая, маючи я от небожчика малжонка своего Евстафия Талка мнѣ отказаное и на тестаментѣ поданое писмом, то ест дом из будованем и що при ним ест, огород, гумно и садъ, до того теж и поле що ест небожчиковское все в три руки, при которых и сѣножати, що я з доброе воли своей, без жадного гвалту и примушеня, будучи я от Гсд̄а Бг̄а навежоная хоробою тяжкою а мислячи собѣ, якъ предстати пред нилецемѣрным судиею, тое вже вышменованое оферовала и отдала на вѣчную памят на манастырь Максаковский, абы Гсд̄а Бг̄а за дш̄у мужа моего и мене самой, такъ теж и за вес род нашъ у престола бж̄ого за отпущене грѣховъ наших Гс̄ду Бг̄у офѣру приносят мают, все то маєт прийти до skutku по смерти моей; и то теж варую в том тестаментѣ моим: братанич мой Василей Сченеевский в том дому моим зимоват и жито на зиму засѣват позволяю и теперешний засѣвокъ, що иле ест, ему поживат позволяю. Дѣлос все при особах: отцу Михайлу, сщ̄еннику на тот час Берестовскому, і пану атаману Роману Постолю Берестовском, і п. Артему Хацкевичу, обывателю Берестовскому, і п. Грицку Талку, брату небожчиковском. Писанъ в Берестовци, мѣца августа пятого дня року 1655.

М. П.

М. П.

М. П.

Устне упрощоный од пн̄ии Я Анна Остапиевая Талковая Талковой Михайло Гуляницкий, рукою власною.
сщ̄еник Берестовецкий, рукою власною.

¹⁾ Про потомків Ракушки нами зібрано багацько відомостей, частину яких уміщено в „Малоросійському Родословнику“, т. IV, Київ, 1914, до якого видання й одсилаємо тих читачів, які захочуть про це узнати. Рід Ракушок-Романовських згаснув на початку XIX в.

Прошоний о подпис руки Романъ Рекушка, на тот час дозорца скарбу войскового в полку Нѣжинском, рука власная.

..... подписе рук людей зацѣных и даню testamentу од паний Евстафѣевой на манастир Максимовский печат мою с подписом руки прикладаю. Григорий Кобилецкий, полковник наказный на тот час будучий Нѣжинский.

На другому боці: Легация на двор і на грунта. Бе[ре]стовецкіе от пнїи Талковой.

(Київський Центральний Архив, документи манастирів, № 717).

Заява орендарки Батуринської Огафії Тишковни про млин, який вона дарує після своєї смерті Ніжинському манастиреві. 26 травня 1657 р.

Випис с книг меских ратуша Нѣжинского права Майдебурского. Року тысяча шестсот пятьдесят сего, мѣца мая двадцат шестого дня.

Пред нами Александром Цурковским, лентвойтом, Савою Івановичом, бурмистром старшимъ, райцами, лавниками, того року на справах мѣских засѣдающими, за вѣдомостю и позволеніем его млѣсти пана Григорія Гуляницкого, полковника Нѣжинского и всего сивера войска его царского величества Запорозского, с притомне зосланными од его млѣсти панами Романом Ракушкою, Маркомъ Шпаковъским, Симоном, козаками и обывателями Нѣжинскими, ставши очевисто, славетная Огафія Тишковна по першомъ Петровая, а тепер Фотина, арендарка Батуринская, обывателка Нѣжинская, здоровая будучи на тѣле и у мысле, с порадю приятелей своих, явне, устне и доброволне признала: ижъ што зачала коштомъ своим будовати млинъ на реци Сейму под мѣстом Батурином о одной скринѣ с капѣтулою манастира Нѣжинского од села Мѣтєвѣвки, теды той млинъ добудовавъшы, с пожиткомъ, з него приналежащим, до коньця живота своего в свуй собѣ пожитокъ заховуетъ, а ежели ведлугъ волѣ бжїи и часу с того свѣта зейдет, теды нѣкому иньшому по зейсцу своемъ тилко самому манастиреви Нѣжинскому той же млинъ зо всѣми пожитками, в нем будучими, на вѣчнїе часы вцеляет, даетъ, даруетъ и в ретелную пушает поссессію, всѣхъ покровных своих, близкихъ и далеких нинешним доброволним сознанием записом своим на вѣчнїе часы отдаляет и видѣдичаетъ и хто бы капѣтулу преречоную Нѣжинскую о той млинъ, през неи дарованный и записанный турбовати се важиль, хоча и теперешний малжонокъ еи Фока по смерти еи, на такового каждого закладает сумы на уряд той, перед который бы се тая справа

виточит мѣла, закладу копѣ литовскихъ шестьсотъ и по заплаченю такового закладу пред се при цалой моцы и твердости сей нинешний добровольный запис на вѣчнїе и потомнїе часы zostавати маєть, што для темъ певнѣйшое вѣри в потомнїе часы абы и до книг нинешних вписано было просила, што и одержала, с которых и сей випис при звиклой печати мѣской радецкой, с подписом руки писара нашего сторонѣ потребуючей естъ виданѣ. Писан в ратушѣ Нѣжинском, року и дня [далі зотліло] ¹⁾).

М. П.

М. П.

(Київськ. Центр. Архив, документи монастирів. № 2342, оригінал).

Царська грамота Роману Ракушці. 2 листопаду 1660 р.

Бжїею мл̃тїю от великаго гд̃ря, царя и великаго князя Алексѣя Михайловича, всея великия и малия и бѣлия Россіи самодержца, и многих гд̃рствъ восточнихъ и западныхъ и сѣвернихъ отчича и дѣдича и наслѣдника и обладателя, нашего царского величества войска Запорожского Нѣжинскому наказному полковнику Роману Ракушку нашего царского величества мл̃стивое слово.

В нинѣшнемъ во 169-мъ году, октября въ 21 день, писалъ ти, полковникъ нашего царского величества, къ околичному (sic) к Федору Михайловичу Ртищеву про гетмана про Юря Хмелницкого и про Тимофея Цецуру, что ти, полковникъ, с Якимомъ Сомкомъ и с Прилудкимъ и съ Полтавскимъ поковники намъ, великому гд̃рю, служите и обещаєть за насъ, великого гд̃ря, головы свои положить. И ми, великій государь, наше царское величество, васъ, полковниковъ, за твою (sic) вѣрную службу жалуємъ и похваляємъ, и тебѣ-бѣ, полковнику Роману Ракушку, по вашему вѣрному обѣщанию намъ, великому государю, служить и добра хотѣть, а ми, великій государь, за твою вѣрную службу начнемъ к тебѣ держать нашу, великого гд̃ря, милость и призрѣние, и служба твоя у насъ, великого государя, забвенна никогда не будетъ. Писанъ в нашемъ царствующемъ градѣ Москвѣ от создания мира 7169, ноября 2 дня.

В подленной подписи собственною его царского величества рукою тако:

Царь и великій князь Алексѣй Михайловичъ, всея великия и малия и бѣлия Россіи самодержецъ.

Мѣсто печати
государственной.

(Архив бувш. Черніг. Двор. Депут. Зібрання, д. № 5161, шафа 9, п. 9).

¹⁾ Див. також Ал. Л-ій, „Отрывки изъ Нѣжинскихъ магистратскихъ книгъ 1657—1674 годовъ“, Чернігів. 1887, стор. 20—21.

Лист Романа Ракушки до Лазаря Барановича. 6 серпня 1663 р.

Ясне преосвященный, а мнѣ велице мл̃стивий отче епископе Чернѣговский, а мнѣ велице мл̃стивий пане і пастирю.

Поклон мой найнижъший вашой пастирьской мл̃сти отдавши, през сее мое писаніе ознаймую, ижъ я не могучи ся упросити у его мл̃сти пана гетмана войска его царского величества Запорозского от той услуги, яко первой минѣ назначено было, і тепер повторе письмо его мл̃. панъ гетманъ прислал, аби-м тих трох полков доглядав: Нѣжиньского, Сосницкого і Стародубовского, що на писаня его мл̃сти пана гетмана зараз поехавши в полкъ Сосницкий, спорядилем и млини повѣту Сосницкого подалем в дозор двом чоловіком: Яскови Пустовуйтови и Мартинови Чорному, межи которими млинами припоминалем оним сторони млинов Кирѣевских, жеби в них поставили мѣрнихъ, а збора жадного не брали до далшого вѣдомости; и тое онимъ приказалем, же ежели кого его мл̃сть отец епископъ пришлетъ з унѣверсалом его мл̃сти пана гетмана на тіе млини, то аби оніе зараз отдали на монастир, яко и перед тим было; зачим рач, преосвященност ваша, кого посилати до Сосниці за-для тих млинов з унѣверсалом его мл̃сти пана гетмана, жеби болшей марне не ишло, бо я не повинен того отнимати, що пан гетманъ з войском Запорозским на монастир надал, любо то нашѣ иньшіе в том амаринуют, мѣлемъ был волю зараз ехати и в полкъ Стародубовский, але зайшло мене писаня от сего мл̃сти пана гетмана под селом Бабою, жеби-м также дозирал полку Кіевьского і полку Прилуцкого, и полку Лубеньского і полку Пултавского, що барзо мене стривожило, же под сей час непослушенства не могли сих трох полков спорядити, а то еще болшей придали турбаціе, о чом зараз побегу сам до его мл̃сти пана гетмана, просячи, жеби ми того тяжару уменьшил, и там о усем не прѣпомню розмовити в долегливостях преосвященности вашею, а затим з найнижъшими услугами моими отдаюся мл̃твам ст̃им архiereйским преосвященности вашею. З Мени, августа 6, 1663.

Преосвященности вашею всего добра зичливий и найнижъший слуга Романъ Ракушка, сотник Нѣжинский Новомѣский войска его царского величества Запорозского.

На другому боці: Ясне преосвященному, а мнѣ велице мл̃стивому пану і пастирю, его мл̃сти отцу Лазарю Барановичу, епископу православному Чернѣговскому, добродѣви моему, отдати належит.

Иною рукою: О млынах Кирѣевских от Ракушки; хотѣл розмѣру част брати.

(Кіівськ. Центр. Архив, документи монастирів, № 2541, оригінал).

„Писане“ Романа Ракушки, видане Максиму Матвієвичу та Шимку Медвідю на заведення рудні в с. Неданчихах. 24 вересня 1664 р.

Ознаймую сим моим писанем кождоу, кому о том вѣдати належит, ижъ маючи я злецене од его мл: п: Івана Бруховецкого, гетмана вѣрного войска его цар: прес: велич: Запорозкого, добродѣя моего, взявши я вѣдомост, же есть мѣстце способное на рудню в полку Чернѣговском, у селѣ Неданчихах на рецѣ в том же селѣ, на котором то мѣстцу позволяю п: Максимовѣ Матвѣвичу и Шимку Медведевѣ ново рудню фундовати для розмноженя скарбовѣ войсковому, прето ж до той ж руднѣ подаю млын Евтухов на рецѣ Белоусѣ для спомагання той же руднѣ, що мают ново фундоват и ставит своим коштом и працею; а якъ постановят тую рудню, подаю слободы за их коштъ и працу на пол рока, абы на них все желѣзо ишло, такъ тежъ якъ выйде слободы под року, повинны оны до скарбу войскового дават желѣзомъ возковъ сорок, роздѣливши на чотиры части, на кожную чверть повинны дават по возовъ десят желѣза, в чом кожного напминаючи, іменем его мл: п: гетмана приказую, абы вышмененнымъ крывды и перешкоды жаден не важился чинити в той руднѣ, якъ ся побудуют, под срокгим каранем войсковым, такъ же и желѣза брати, а нѣ жадных речий в робленю желѣзном без росказаня его мл: п: гетмана, любо и на потребу до Чернѣгова не повинны без заплати робит, бо за тое плату даватимут до скарбу войскового, и села Неданчичи, Ювчи, Гальки, Порки, Губичи, Миси и инші абы были помочними до направи и будованя греблѣ, жебы иначей не было; що для лѣпшой вѣры казалисмо сей мой лист выдат з подписом руки и притисненем печати моей. Писан в Нѣжинѣ мѣся септеврѣя 24 року божого 1664.

Роман Ракушка, подскарбѣй войска его црского прес: велич: Запороз:

(„Копіи царскихъ грамотъ и гетманскихъ универсаловъ“ Троїцького Черніг. ман-ря, рукопис Музея В. В. Тарновського в Чернігові, л. 89).

„Писане“ Романа Ракушки, видане Мартину Киселченку на збудування млина. 15 квітня 1665 р.

Ознаймую симъ моим писанемъ кождоу, кому о том вѣдати будетъ потреба, ижъ, маючи я на тое од его млѣсти пнѣа Івана Бруховецкого, гетмана вѣрного войска его царского пресвѣтлого величества Запорозкого, добродѣя моего, повѣренъную власть для вшелякого розмноженя скарбу войскового по всѣхъ полкахъ, где-бъ мѣло

до будованья млина мѣстце способное бути, прето-жь чуючи я о таковомъ способномъ мѣстцу на реки Белици mezi руднею и Шатрищами, ув уѣздѣ Новгородскомъ, позволяю пнѣу Мартину Киселченъку, руднику Ивѣцкому, в томъ мѣстцу греблю фунѣдовати и млинъ будувати, жадной перешкоди нѣ од кого не маючи, а якъ тот млин збудуетъ вишѣменованъний Мартинъ, повиненъ будетъ мнѣ объявити, толко того варую, абы од того млина инѣшимъ внизъ і у верху зостающимъ перешкоди не було, в чомъ кожного напомнимаючи, именемъ самого его млѣсти пнѣа гетмана приказую, абы жаденъ не важивъся кривди и перешкоди в фунѣдованю греблѣ и в будованю млина чинити, що за-для лѣпшой имовѣрности даю сие писанье мое с подписомъ руки моей. Писан в Глуховѣ дня 15 апреля 1665.

М. П.

Романъ Ракушка, подскарбѣй войска его царского величества Запорозкого.

На другому боці: Письмо партикулярное Романа Ракуши, подскарбѣя войскового, на занятіе греблѣ Мартину, жителю Івотскому, на рецѣ Белицѣ, mezi руднею и Шатрищами.

(Київський Центр. Архів, документи монастирів, № 3072, оригінал).

„Писане“ Романа Ракушки, видане Максиму Матвієвичу та Шимку Медвѣдю на улаштування рудні в с. Неданчичах. 5 серпня 1665 р.

Озънаймаю симъ моимъ писаньемъ каждому, кому того вѣдати будетъ потреба и кому толко сее письмо оказанно будетъ, ижъ маючи я на тое од его млѣсти пнѣа Івана Бруховецкого, гетмана вѣрного войска его царского пресвѣтлого величества Запорозкого, добродѣя моего, повѣренную власть, учинилемъ постановленье з пнѣомъ Максимомъ Матвѣевичомъ и Шимкомъ Медвѣдемъ, обивателями Чернѣговскими, на рудню новопостановленную, у селѣ Неданчичохъ стоячей, що они своимъ коштъ (sic!) и працею греблю фундовали и рудню будовали а нѣ од кого жадной помочи не мали, с которой то руднѣ повинъни давати до скарбу войскового за полтора року возковъ тридцят, на каждую четверть року роздѣливши по пятъ возковъ, а то в той мѣре постановилемъ такъ же и слобода полтора року в томъ же выдет, до которой то руднѣ и млинъ Ювтохов на рецѣ Белоусѣ з двома каменями и ступами подаю, аби на нихъ весъ размѣръ припадающий ишол, которой нашой постанови часъ починаеться в року теперешнемъ идущомъ 1665 мѣсяца августа 5 дня і конѣчитися маєтъ в року прийдущомъ 1666, жеби полтора року вийшло, в чомъ каждого напомнимаючи именемъ его млѣсти пнѣа гетмана приказую, аби помененнымъ рудникомъ жаденъ не важился наиненное кривди и перешкоди чинити и безъ писма его

мл сти пн'а гетмана нѣхто не повинен желѣза брати, конечно аби не било, що за лѣпшое имовѣрности даю сие писане с подписомъ руки моей. Писанъ в Нѣжинѣ 5 августа 1665.

Романъ Ракушка, подскарбѣй войска его царского величества Запорожского.

На другому боці: Постановлене з Максимом Матвѣвичом и Шимком Медведем на рудню Неданчицкую учиненное в полку Чер. уизду Любецкого в року 1665-томъ.

(Київський Центр. Архів, документи монастирів, № 2790; в копії цей документ маємо в „Книгѣ царск. грамотъ и гетм. универсаловъ“ Чернігівського Троїцько-Іллінського м-ря, що зберігається в музеї В. В. Тарновського, в Чернігові, стор. 89).

„Писане“ Романа Ракушки, видане Юрку Буначенку на збудування млина. 12 січня 1666 р.

Романъ Ракушка, подскарбѣй вѣрнаго войска его царскаго пресвѣтлаго величества Запорожского.

Ознаймую симъ моимъ писаниемъ каждому, кому того вѣдати будетъ потреба и кому тилко сие писмо оказанно будетъ, именовите пану полковниковѣ вѣрнаго войска его царскаго пресвѣтлаго величества Запорожскаго Стародубовскому, такъ-же сотниковѣ Шаптаківскому, ижъ маючи я на тое от его милости пана Івана Бруховецкаго, гетмана вѣрнаго войска его царскаго пресвѣтлаго величества Запорожскаго, добродѣя моего, повѣренную власть, позволяю пану Юрку Буначенку, товаришовѣ полку Стародубовского, обивателейѣ Шаптаківскому, греблю ново фундовати и млин будовати на рѣчцѣ Ромѣ в Жорновцахъ; толко того варую, абы инымъ млинамъ старымъ от того млина перешкоди не было, въ чемъ каждого напомнимаючи, именемъ его милости пана гетмана приказую, аби помененному п. Юрку Буначенку жаденъ въ фундованню той гребли и въ будованню млина не важился наименшой кривды и перешкоди чинити, що за для лѣпшой имовѣрности даю сие мое писанье съ подписомъ руки моей. Писанъ въ Новгородку 12-го генваря 1666-го года.

На подлѣнномъ тако:

Романъ Ракушка, подскарбый войска его царскаго величества Запорожскаго.

М. П.

(Архів бувш. Черніг. Двор. Депут. Зібрання. Діло про дворянство роду Бунаків).

„Писане“ Романа Ракушки, видане Йосипу Головчинцю на збудування млина. 21 січня 1666 р.

Ознаймую симъ моим писаньемъ каждому, кому того вѣдаты будетъ потреба, а меновите пнѣмъ дозорцомъ млинов повѣту Новгородского, ижъ, маючи я на тое од его млѣсти пнѣа Івана Бруховецкого, гетмана вѣрного войска его царского пресвѣтлого величества Запорозкого, добродѣя моего, повѣренъную власт, позволяю пнѣу Есифу Опанасовичу Головчинцю, мещанину Новгородскому, на рецѣ Ромѣ, вишей войтова млина, а нижей кролевского млина, ново греблю займати и млинъ будовати своим коштомъ и працею, толко того варючи, абы инѣшим млинамъ од того перешкода не была, в чом каждого напомнимаючи, именем его млѣсти пнѣа гетмана приказую, абы жаден помененному пнѣу Есифу в займаню греблѣ и в будованю млина не важился найменше кривды и перешкоды чинити под сродим войсковим караньемъ. Данъ в Новгородку, 21 януария 1666.

М. П. Романъ Ракушка, подскарбѣй войска его царского величества Запорозкого.

На другому боці: Партикулярное письмо Романа Ракушки, данное Иосифу Остаповичу на занятіе греблѣ на рецѣ Ромѣ.

(Київський Центр. Архів, документи монастирів, № 3133, оригінал).

„Писане“ Романа Ракушки, видане Маркові Лещинському на збудування млина. 7 травня 1666 р.

Ознаймую сим моим писанямъ кому бы о том вѣдати належало, ижъ, маючи я на тое злеценя от великого гсѣдря нашего его црѣского пресвѣтлого величества боярина и вѣрного войска его црѣского величества гетмана Івана Мартиновича Бруховецкого, добродѣя моего, позволяю греблю ново фунѣдовати, займати і млынъ будовати своим коштом на рецѣ Ромѣ, нижей млына Горбовецкого, в повѣтѣ Новгородском, славетному Івановичу Маркови Лещинскому, козакови сотнѣ Новгородское, тилко того варючи, жеби не было перешкоди млынови якому старому збудованому, также і сѣножатем; ежели би яка кольвек мѣла быти перешкода любо якому млынови, albo сѣножатемъ, то сый Марко увес свой коштъ повиненъ тратити, не вступючи у жадное право; ежели би было безъ перешкоди людем, то повиненъ, яко своей працѣ, заживати ведлугъ звичаю инѣшого

товариства козаков, що за-для лѣпшого вѣри даня даю сее мое писаня с подписом руки моеї. Писанѣ у Нѣжинѣ, мая 7 д. 1666.

М. П. Романѣ Ракушка, подскарбѣй войска его црѣского
• величества Запорозкого.

На другому боці; Фундушѣ на мелницу Ромовскую.

(Київський Центр. Архів., документи монастирів, № 3155, оригінал).

„Память“ стольника Кирила Хлопова, видана Івану Плотнику на володіння млином. 4 жовтня 1666 р.

Лѣта 7175-го, октября вѣ 4 ден, бил челом великому гсѣдрю, црѣю і великому кнѣзю Алексѣю Михайловичю, всеа великия і малыя і бѣлыя Росіи самодержцу, а в малоросійскомъ гсѣдствѣ в Стародубскомъ пригородке в Погарѣ в сѣѣзжей избѣ столнику Кирилу Осиповичю Хлопову в словесномъ своемъ челобите бывшей Стародубской полковникѣ Іванѣ Плотникѣ сказал: в ннѣшнемъ дѣ во 175 году по расказаню боярина і гетмана Івана Мартыновича Брюховецкого дал ему, Івану, войсковой подскарбей *Раман Ракушка* в селѣ Городище, на рекѣ Воронце млын, і подскарбей де на тот млын дал ему листъ свой, по чему ему тѣм млыномъ владет, и ннѣ он, Іван, тѣм млыномъ владет по расказаню боярина и гетмана и по листу подскарбиеву без указу великого гсѣдря владетъ не смеет, і чтобъ великій гсѣдрь пожаловал велѣл бы ему, Івану, по расказаню боярина і гетмана и по листу подскарбиеву тем млыномъ владѣт попрежнему; и по указу великого гсѣдря, црѣя і великого кнѣзя Алексѣя Михайловича, всеа великия і малыя і бѣлыя Росіи самодержца, тѣм млыномъ ему, Івану, на той рекѣ по расказаню боярина і гетмана і по уневерсалному вышеписанному листу владѣт до указу великого гсѣдря, будет преж сего владел и ннѣ по расказаню владѣть і перешкоды никаму не будет.

К сей отписи стольникѣ Кирило Осиповичѣ Хлопов печатъ свою приложилъ.

М. П.

(З оригіналу. На печатці щит, якого поділено на чотири частини; в кожній з них по одній літері: С К О Х, себ-то: стольник Кирил Осипович Хлопов).

„Память“ стольника Кирила Хлопова, видана Івану Плотнику на володіння млином. 4 жовтня 1666 р.

Лѣта 7175-го, октября вѣ 4 ден, бил челомъ великому гсѣдрю, црѣю і великому кнѣзю Алексѣю Михайловичю, всеа великия и малыя

и бѣлыя Росіи самодержцу, а в малоросійском гдѣ рве городе в Стародубѣ в сежей избѣ столнику Кирилу Осиповичю Хлопову в словесном своем челобите сказал того-ж города Стародуба бывшой полковник Иван Плотникъ: в прошлом де во 173-году, по універсальному листу и по расказаню подскарбія войскового Романа Ракушки насыпал де он, Иван, греблю новою в Стародубском уездѣ в селѣ в Аношине на речки Сечнѣ и на той гребле построил млын своим коштомъ, и ннѣ он, Иван, тем млыном бѣз указу великого гдѣря и не явяс владет не смеет, и чтобъ великій гдѣрь пожаловал, велел бы ему тем млыном владеть попрежнему. И по указу великого гдѣря, црѣя і великого кнѣзя Алексѣя Михайловича, всеа великія и малыя и бѣлыя Росіи самодержца, и по універсальному листу владет ему, Ивану, тем млыномъ попрежнему, будѣтъ он, Иван, преж сѣго темъ млыномъ владѣл и ннѣ владеет по сю памет, и перешкоды никакия никому не учинит, и спору, и челобитя не от каго не будет, а будет платина миром делана, и ннѣ, от миру починавая, имать розмерной хлѣбъ в житницы в гдѣрвы по обыкновенію.

К сей памети столник Кирило Осиповичъ Хлоповъ печат свою приложил.

М. П.

(З оригіналу. На печатці щит, якого поділено на чотири частини; в кожній з них по одній літері: С К О Х, себ-то: стольник Кирил Осипович Хлопов).

„Писане“ Ніжинського полковника Матвія Гвѣнтовки, видане Карпови Юрковичу на збудування млина. 30 липня 1667 р.

Матвѣй Гвѣнтовка, полковникъ вѣрного войска его царского пресвѣтлого величества Запорожского Нѣжинский.

Ознаймуемъ писанем нашим кождому, кому о том вѣдат належит, ижъ, стосуючыся мы до листу од пана Романа Ракушки, дозорцы скарбу войскового, Петру Бражнику, яко теж и Карпови Юрковичу, козакови и обывателеви Воронизскому, на той рецѣ Осотѣ греблю заняти и млын ставити, прето пилно жадаемъ и приказуем, і(ж) бы поменение особы в занятю гребли и в становеню млына, і по выстановленю млына на той гребли повинен будет Карпъ Юркович и Петро Бражъник, яко товариство в коштѣ своемъ, пану дозорцѣ войсковому обявыт и о слободѣ просит. Дан в Каневѣ 30 іюля 1667.

Матвѣй Гвѣнтовка, звышъменованый полковникъ.

(„Древности, Труды Археографической Коммисіи Импер. Моск. Археологич. Общества“, т. I, вип. III, додаток, стор. 170; оригінал в с. Волокитині, Глухівського пов.).

Купча на половину рудні Неданчицької, яку продав Максим Лейба вйтові Чернігівському Григорію Яхимовичу. 30 січня 1669 р.

Выпис с книгъ мѣскихъ права Майдебурского ратуша Черниговскаго.

Року бж҃ого тысяча шестсотъ шестдесятъ девятого, мѣа генвваря тридцатого дня.

Перед нами Василиемъ Елоцкимъ, субделекгованымъ войтомъ, Григориемъ Демиденкомъ, наказнымъ бурмистромъ, на мѣсцу рокового бурмистра пана Енѣка Макаровича, пан Максим Радощкевич, прозывается Лейба, заживѣвши уряду нинешнего для споряженя собѣ тестаменту любѣ на тѣлѣ хорый, але на розуме и памяти цале здоровый, явѣне, ясне и доброволне ку записаню до книгъ нинешнихъ мѣскихъ Черниговскихъ призналъ, ижѣ онъ в року прошломъ тысяча шестсотъ шестдесятъ пятомъ своимъ коштомъ власнымъ и своею копою и працою, за универсаломъ его мл҃сти пана подскарбего войскового Романа Ракушки упатривѣвши мѣсце способное в тракте Любецкомъ і въ положенію Неданчыцкомъ на рецѣ Ворзнѣ рудню посполу з Медведемъ Шыманомъ, рудникомъ, забудовалъ и оную колко лѣтъ трымаючы спокойне из млыномъ Евѣтуховѣскимъ заживаючы на реце Белоусе, на што и право певнѣе мѣючи, тую то преречоную вышѣменованую рудню на рецѣ Ворзнѣ изъ всѣхъ пожитками, до нее належачыми жадной моцы и владзы собѣ в ней не зоставуючы, самъ през себе, малжонѣку и потомки свои з оное вѣчними часы зрекѣся и уступилъ і правомъ цалымъ во вѣсемъ собѣ служащымъ пану Григорію Ивановичу Яхимовичу, войтові Черниговскому, ему самому и потомкомъ его влялъ и фундовалъ а въ вѣчную реалную и спокойную поссесыю подалъ и уступилъ, туди-жъ и право свое, на тую рудню служащее, отдалъ и просилъ насъ, уряду, абы то е его доброволное сознане до книгъ мѣскихъ ратушныхъ было принято и записано, якожъ естъ и уписано, с которыхъ и тотъ выписъ подъ печатю урядовою мѣскою ратушною Черниговскою естъ выданъ. Писанѣ в ратушу Черниговскомѣ.

Емелянѣ Ивановичъ Яхимович, писаръ мѣскій ратушный Черниговскій, корыжговалъ с книгами.

М. П.

Иншою рукою на слѣдуючій сторінці: А при тымъ моимъ записе и то до вѣдомости кажѣмому доношу, жемъ Петру Дриню, руднику и ковалю, полецилъ ему лупѣ железа сорокъ штукъ садовыхъ плуговыхъ двадцать причинѣ новенѣкихъ(?) сточоныхъ и обрижованыхъ осмѣ по пятнадцати по осмнадцати сажонъ, опроча того мѣхи димарскіе,

мѣшки ковалские, начинѣ рудницкая, ковадло и млотѣ, сполный з Шиманомъ Медведемъ. . . . (далѣ одірвано).

(Київський Центр. Архів, документи монастирів, № 2785. Копія знаходиться в рукопису: „Копіи царскихъ грамотъ и гетманскихъ универсаловъ Черниговскаго Троицко-Ильинскаго монастыря“, що зберігається в Музеї В. В. Тарновського в Чернігові, л. 90).

Духовний тестамент Романа Онисковича Ракушки-Романовського.
17 травня 1701 р.

Во імя отца і сина и дх҃а ст҃ого, аминь.

Я рабъ божій Романъ Онисковичъ Ракушка Романовскій на тот часъ будучій священникъ ст҃о Николскій Стародубовскій парохиялній, уважаючи себѣ всѣ речи в котормъ чєсѣ мимо йдучие, а же і я на сей часъ юже в лѣтах моих подейшлих і часто розними болямы от Гсп҃да Бг҃а бываю навожонъ, сподѣваю собѣ отмѣны сего дочасного жития на семъ мѣзерномъ свѣтѣ і розказаня бж҃его, же земля естєсь и в землю пойдешъ, що южъ мнѣ тое вскорѣ приходить в лѣтах моих подейшлих близко осмидесятъ, и видячы слабост здоровья моего, умислилемъ еще за зуполного здоровья и сталого умислу моего распорядиты дѣты мои, жебы по моей смерти межи собою не мѣли турбацій, але на том зоставали коженъ, як ся тутъ виразить з убогой худобы моеї. Наперед душу мою грѣшную Гд҃у Бг҃у вѣручаю, а тѣло мое грѣшное земли, з которой взято, поховано маєт быти в той же цр҃кви св҃того Николая на лѣвомъ боцѣ пред образом ст҃ой Троицы христіанским способом священническим; худоба зас моя, що колвекъ зостала по многих упадкахъ, за грѣхы мои на мене допущенних от Гсп҃да Бг҃а, и тепер зостаєт, маєт биты меншовы сыновѣ моему Костантию, а не кому иншому, то ест двор мой, в которм я мешкаю, куплений от жоны небожчика Никифора Кыгалки и жоны его Аксеніи, которое мое купленье записанно в книгах ратуша Стародубовского, з которых і випись ест виданно, стоячий обмеж з пн҃а Стефана Тимофѣевича Злотника и бурмистра Стародубовского, а з другой стороны Івана Мороза, а з двохъ сторонъ улицы, одна от церкви пробитая, а другая улица от двора его милости пн҃а полковника Стародубовского Михайла Миклашевского, и хутор за рѣкою, куплений от Івана Бирла, об межу Гаврила Лисого, а з другой стороны Тимоха Синеоченка, з всѣмъ з садомъ, огородами, якъ в собѣ самы маєт; хутор зас мой, от Івана Бирла куплений у селѣ Яреминѣ з млином от того-жъ Бирла и братани его Анны Бирѣловни, і двор, в которм два двори: единъ огороженно з полями и сѣножатми, то ест куплений от Бориса, козака, а другой куплений от Матѣя Симоненка и матки, з нивами и сѣножатмы, якъ обширней в книгах ратуша

Стародубовського записано і виписомъ мнѣ виданний, все тое з гаями сынови моему меншому Костантому маєт быти и не кому иншому, и сѣножат тая, що [в] Спаском, об межу Стефана Улѣзченка, от того-жъ Берла купленная; кгрунтъ зас Нѣжинскій, двориска и поля и лѣсы в Бобрику и сѣножатъ Трушонцѣ и за Кошелевкою сѣножат з лѣсомъ и поле пахатное, тое усе синовы моему старшому Иванову з синами сина моего старшого небожчика Петра Григориемъ и Василиемъ, ежели хочет добрим бити, але тих кгрунтовъ не позволяю жадною мѣрою продавати, але жебы памятка наша била в Нѣжинѣ, бо тие кгрунта, пришовши на слободу, родичъ мой лозу рубавъ и береза и там ся будоваль, где мои двори стоят, комори зас мои, стоячие в ринку, в ряду крамном, противко церкви свѣтого Николая, на рогу у переулку одно окно, а другое окно тоей же комори у рядѣ красномъ, тие обѣ окни синовы моему меншому Костантию, а другое окно ведле того синовѣ моему Ивановѣ и дѣтемъ его, а окно четвертое Григорию Петровичу, унуковѣ моему, любо юж небожчик синъ мой отдѣлень бил Петро; а дочкамъ сина моего старшого Петра Матронѣ се меншой доцѣ повиненъ синъ мой Костантій обомъ дѣвчатамъ по золотихъ сто даты, а она дочка любо отдѣленна, але еще на тие сироти Маринѣ золотихъ сто и меншей Христинѣ золотихъ сто мела ниней (?) доцѣ Оленѣ золотихъ пятьдесят; а небожчика сина моего Іякова Мелания южъ зовсѣмъ отдѣленна, якъ замужъ ішла, оной зас я самъ отдадемъ, которая южъ не маєт жадного вступу до моей худобы, бо и такъ много matka оной з мужемъ своимъ побравши коней, бидла, гроши потратили попали, да и священство не мало мене кошовало, а matka оной з скрынѣ отмикавши, краденнимъ способомъ побралы, але я з милости своихъ дѣтей и якъ замужъ ішла дадемъ оной золотихъ и иншие речи, нехай на томъ контентует, хочай и того не годилося било даты за злие поступки матери оной, которые усѣмъ людемъ явни, юже ся нехай тимъ контентуетъ, бо дадемъ билъ оной бидла, овецъ, свиней і всякаго господарства, аже за своимъ недбалствомъ и танствомъ (?) потратили; останокъ засъ моей худобы в сѣбрі и мѣди, цѣни, тое усе синовы моему меншому Костантому, нѣхто о томъ его не маєт турбовати, але на усемъ мремъ господарствѣ маєт зоставати, якъ я самъ мешкалемъ; апарати зас церковные, такъ риз злотоглавнихъ и сѣбраниі, келихъ злоцѣстий работы аспурской, дискось Московской работы злоцѣстий і звѣзда злоцѣстая и другій келихъ злоцѣстий з накришкою, которій на гребницю обернулем, а ложиця сѣбрная, крестъ стоячий, тое усе маєт зоставати при синовѣ моему Костантию, ежели зостанетъ священникомъ, і пре... книги на увес рокъ, а ежели не хочетъ бити священникомъ, тое на увазѣ сина моего старшого Івана, жебы тое распорядилъ на церкви тут: на свѣтого Николая и где захочетъ; тотъ зас

крест, в котором животворящее древо креста, отдати до монастыря Межегорского; долги ей (?) ведлугъ реестру повиненъ синъ справити у тих выноватихъ людей на тие росходы, жебы досит учиниты тим моимъ унукомъ сиротамъ, ведлуг моего сего тестаменту, власною моею рукою писанного, которій жебы нѣхто не важилсѣ касовати, бо такового на суд бжїи зазиваю, хтобы сю остатнюю мою волю касовал. Писанъ в Стародубѣ мая 17 дня року 1701.

В подлѣнномъ подписъ таковъ:

мѣсто
печати.

Романъ Ракушка Романовскій, презвитер
сѣо Николскій Стародубовскій.

(Рум. Генер. Оп. Малор., опис м. Ніжина).

Купча на дворове мѣсце в Стародубѣ, яке продавъ Роман Ракушка-Романовскій Семену Матвѣевичу. 29 вересня 1701 р.

Зезнанье велебного отца Романовского, Свѣѣника Свѣѣониколского Стародубовского, называемое старое цркви, през отца Феодора Ивановича, викария его-жъ церкви бжѣственное, Семену Матвѣевичу, служѣ маистратовому Стародубовскому, на мѣстечко земляное и будинки, построенные небожкою Мариєю просвирнею, лекгованое ему, отцу Романовскому, в десети талярахъ за душу, стоячее от Семена его-жъ а шпиталя, на вѣчност.

Року 1701, мѣся сент. 29 дня.

На маистратѣ его црского пресвѣтлого влѣчства Стародубовскомъ, перед нами: Спиридономъ Яковлевичомъ Шираемъ, войтомъ, Никитомъ Потаповичомъ а Малахиемъ Фоминичомъ, бурмистрами, райцами, лавниками и всѣми рочне засѣлими радными, ставши персональне, честнїй гдѣинъ отѣцъ Федоръ Ивановичъ, викарь на тот часъ свѣтого Николая Старого, в особѣ велебного гдѣна отца Романа Романовского Ракушки, свѣѣенника предреченное Свѣѣониколское Стародубовское, именемъ его явне, ясне и добровольне до книгъ мѣскихъ Стародубовскихъ призналъ в тѣе слова: ижъ отѣцъ Романовскій мѣстечко дворовое волное, з будинками, построенными, лекгованое дхѣвницею ему през небожку Марию [залишено вільне мѣсце] просфорнею, за сороковустъ дшѣи ее отправо-
ваний, нѣкому нѣ въ чомъ непенное и незаведенное, з одное стороны Семена, слуги мѣского, и от шпиталя тое-жъ церкви стоячее, завюль, продалъ и в посессию векуистую подалъ, якъ небожка Мария просфорня уживала и держала, ему-жъ, Семену Матвѣевичу, служѣ маистрату Стародубовского, ему самому, малжонце и потомкомъ его на вѣчност за сумму певную и до рукъ отца Романовского одобраную, то есть за двадцеть талярей личби Полской монети доброй. Теди волно Семену

Матвѣвичу тымъ дворовымъ пляциком и будинками спокійне владѣти, користить и пожитковати вѣчне, то ест кому колвек дати, продати, з ким замяти и якъ хотячи ку своему власному пожиткови приводить и оборочати, а отцѣ Романовскій самого себе и потомковъ своих и небожки Марии просфорнѣ, близкихъ и далекихъ покровнихъ ея, яко вѣчными часы отъ посессии того дворика удалилъ и цѣле зреченѣе учинил, такъ тоє маистратъ принявши, росказалъ в потомность в книги записати, и естъ записано.

(Моск. Архивъ Мин-ва Юстиціи, Стародубського магістрату книга № 2).
